

Badische Landesbibliothek Karlsruhe

Digitale Sammlung der Badischen Landesbibliothek Karlsruhe

Opera

Lactantius, Lucius Caecilius Firmianus

[Venedig], 4. Apr. 1497

[Liber tertius]

[urn:nbn:de:bsz:31-300412](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bsz:31-300412)

DIVINARVM INSTITVTIONVM

p
 Eracta est igitur (ni fallor) magna & difficilis suscepti operis portio & maiestate caelesti suggerente nobis dicendi facultatem inueteratos depulimus errores. Nunc uero maior nobis ac difficilior cum philosophis proposita luctatio est quorum summa doctrina & eloquentia quasi moles aliqua mihi opponitur. Nam ut illic multitudine ac prope consensu omnium gentium praeebatur: ita hic auctoritate praestantium omni genere laudis uirorum. Quis autem nesciat plus esse momenti in paucioribus doctis: quam in pluribus imperitis? Sed non est desperandum istos quoque de sententia deo ac ueritate ducibus posse depelli. Nec tam perinaces esse arbitror: ut clarissimum solem sanis ac parentibus oculis uidere se negent. Modo illud uerum sit: quod ipsi solent profiteri studio inuestigandae ueritatis se teneri. Efficiam profecto: ut quae si tam ueritatem diu & aliquando inuentam esse credant & humanis ingeniis inueniri non potuisse fateantur.

Lactantii Firmiani diuinarum institutionum aduersus gentes: liber tertius.

p
 Comendatur in primis ueritas: & omni praefertur eloquentia: & quare ea non sint affecti philosophi: aperitur: & quare stilo simplici sacra scribantur eloquia: & quod philosophis tunc maxime credendum est: cum suam ignorantiam proficientur. Ca. primū.

u
 Ellem mihi (quoniam ueritas in obscuro latere adhuc extimatur) uel errore atque imperitia uulgi variis & ineptis superstitionibus seruientis: uel philosophis prauitate ingeniorum turbantibus eam potius quam illustrantibus etsi non qualis i. M. Tullio fuit (quia praecipua & admirabilis fuit) aliquam tamen proximam eloquentiae contingere facultatem: ut quantum ueritas uis sua propria ualeat tantum ingenium quoque uiribus nixa exerceret se aliquando & discussis conuictisque tam publicis: quam eorum qui sapientes putantur erroribus: humano generi clarissimum lumen inferrer. Quod quidem duabus ex causis fieri uellem: uel quod magis possent credere homines ornatae ueritati qui est mendacio credunt: capti orationis ornatu lenocinioque uerborum: uel certe ut ipsi philosophi suis armis porissimum: quibus placere sibi & considerare solent: oprimerentur a nobis. Sed quoniam deus hanc uoluit esse naturam: ut simplex & nuda ueritas esset luculentior: quia satis ornata per se est. Ideoque ornamentis extrinsecus additis fugata corrumpitur. Mendacium uero specie placet aliena quia per se corruptum uanescit ac defluit: nisi aliunde ornatu quaesito circumlitum fuerit ac politum: a quo animo ferre ingenium mihi mediocre fuisse concessum. Verum ego non eloquentiae sed ueritatis fiducia suscepi hoc opus fortasse maius quam possit meis uiribus sustineri: quod tamen etiam si ego defecerim: deo (cuius est hoc munus) adiuuante: ueritas ipsa complebit. Etenim cum sciam maximosque oratores a cauidicis mediocribus saepe uictos: quod tanta est potentia ueritatis: ut seipsam quamuis in rebus exiguis sua claritate defendat. Cur hanc ego in maxima causa ab ingeniosis quidem ac illis desertis uiris: sed tamen falsa dicentibus: oppressum iri putem: ac non illa sinimus oratione nostra: quae de tenui forte admodum ex illis emanat: lumen tamen suo clara & illustris appareat. Nec si philosophi doctrina litterarum mirabiles extiterint: ego etiam illis scientiam ueri cognitionemque concesserim: quam nemo cogitando aut disputando assequi potest. Neque enim nunc reprehendo eorum studium: quod ueritatem scire uoluerunt: quia naturam hominis deus ueri adipsam diu cupientissimam fecit. Sed in arguendis reuincis: quod honestam illorum & optimam uoluntatem non sit secutus effectus: quia neque quid esset uerum ipsum sciebant: neque quomodo aut ubi aut qua mente quaerendum. Ita deum succurrere humanis erroribus cupiant

ipſi ſe in plagas & errores maximos induxerunt. Ad hoc igitur me opus coarguedi philoſophiam: ſuſceptæ materiæ ordo ipſe deduxit. Nam cum error omnis aut ex religio- ne falſa oriatur: aut ex ſapientia in eo conuincendo neceſſe eſt utrumq; ſubuertere. Cū enī ſit nobis diuinis litteris traditum: cogitationes omnium philoſophorum ſtultas eſſe id ipſum re & argumentis docendum eſt: nequis honeſto ſapientiæ nomine inductus: aut inanis eloquentiæ ſplendore decæptus humanis malit q̄ diuinis credere: quæ quidē tradita ſunt breuiter ac nude. Nec enim decebat aliter: ut cum deus ad hominē loque- retur: argumentis aſſereret ſuas uoces: tanq̄ fides ei nō haberetur: ſed (ut oportuit) eſt locutus: quali rerum omnium maximus iudex cuius non eſt argumentari ſed pronun- ciare uerum: Ipſe ut deus. Nos autem cum ad res ſingulas teſtimonia diuinæ uocis ha- beamus profecto monſtrabimus quanto cercioribus argumētis poſſint uera defendi cum etiam falſa ſic defendantur: ut uera ſoleant uideri: quare non eſt q; philoſophis tā- tum honoris habeamus: ut eorum eloquentiam pertimeſcamus: Loqui enim bene po- tuerunt ut homines eruditi: uere autem loqui nullo modo: quia ueritatem non didice- rant ab eo qui eius potens eſſet. Nec ſane magnum aliquid efficiemus: q; illos ignoran- tiæ redarguemus quam ipſi ſæpiſſime conſitentur in eo ſolo: quoniam non eis credi- tur in quo ſolo credi debuit: conabor oſtendere nunq̄ illos tam ueridicos fuiſſe q̄ cū ſen- tentiam de ſua ignoratione dixerunt:

¶ Quod ipſo nomine philoſophiæ conuicitur q̄ inanis fuerit gentilitèr philoſophanti- um occupatio. Ca. ii.

Vnc quoniam duobus ſuperioribus libris religionū falſitas demonſtrata eſt: nec nō origo totius erroris expoſita: huius libri munus eſt philoſophiā quoq; oſtendere: q̄ inanis & falſa ſit: ut omni errore ſublato: ueritas patefacta clareſ- cat. Ordiamur itaq; a communi philoſophiæ nomine: ut ipſo capite deſtructo: ſacili- or nobis aditus pateat ad excidendum omne corpus: ſi tamen poteſt corpus uocari: cui- uſ partes ac membra diſcordent: nec ulla compage inrer ſe cohæreant: ſed quali diſſe- cta & diſſipata palpitare potius q̄ uiuere uideantur. Philoſophia eſt ut nomen indicat: Philoſo- ipſiq; definiunt ſtadium ſapientiæ. Vnde igitur probem magis philoſophiā non eſſe phiā quid ſapientiam: q̄ ex ipſius nominis ſignificatione? Qui enim ſapientiæ ſtudet: utique non ſit dum ſapit: ſed ut ſapere poſſit ſtudet. In cæteris artibus ſtadium quid efficiat: & quo- tendat: apparet: quas cum diſcendo aliquis aſſecutus eſt: iam non ſtudioſus artificii ſed ar- tificex nominatur. At enim uerecūdiæ cauſa ſtudioſos ſe ſapientiæ: non ſapientes uo- Pythago- cauerunt. Immo uero Pythagoras qui hoc primus nomen inuenit: cum paulo plus ſa- ras peret q̄ illi priores qui ſe ſapientes putauerunt: intellexit nullo humano ſtudio poſſe ad ſapientiam perueniri. Et ideo non oportere incomprehenſæ atque imperfectæ rei perfectum nomen imponi. Itaque cum ab eo quaereretur: quoniam ſe profiteretur. Reſpondit philoſophum: id eſt queſitorem ſapientiæ. Si ergo philoſophia ſapienti- am quaerit: nec ipſa ſapientia eſt: quia neceſſe eſt aliud eſſe quod quaerit: aliud quod qua- ritur: nec quaeritio ipſa recta eſt: quia nihil poteſt inuenire. Ego uero ne ſtudioſos qui- dem ſapientiæ philoſophos eſſe conſeſſerim: quia illo ſtudio ad ſapientiam non per- uenitur. Nam ſi facultas inueniendæ ueritatis huic ſtudio ſubiaceret: eſſe eſt id ſtu- dium tanquam iter ad ſapientiam: aliquando eſſet inuenta. Cum uero tot temporibus: tot ingeniis in eius inquilitione contritis: non ſit compræhenſa: apparet nullam eſſe ibi ſapientiam. Non ergo ſapientiæ ſtudent qui philoſophantur: ſed ipſi ſtudere ſe putant quia illud quod quaerunt: ubi aut quale ſit neſciunt. Siue ergo ſapientiæ ſtudent: ſiue

DIVINARVM INSTITVTIONVM

non student: sapientes non sunt: quia nunq̄ reperiri potest: quod aut non recte quaerit: aut omnino non quaeritur.

Ex quibus rebus philosophia constet. Et quis fuerit auctor academicæ sectæ: quæ nihil recte definit q̄ solam opinionem esse in philosophia gentilium: qui ideo plus audent quia errores eorum non arguit nisi deus. Ca. iiii.

Ideamus tamen id ipsum possit ne hoc studio reperiri aliquid an nihil. Duabus rebus uidetur philosophia constare: scientia & opinione: nec ulla alia res

Scientia ab ingenio uenire non potest: nec cogitatione comprehendi: quia in seipso habere propriam scientiam: non hominis sed dei est. Mortalis aut natura non capit scientiam: nisi quæ ueniat extrinsecus. Idcirco enim oculos: & aures: & cæteros sensus patefecit in corpore diuina solertia: ut per eos aditus scientia perueniret ad mentem

Nam causas naturalium rerum disquirere: aut scire uelle sol utrum ne tantus quantus uidetur: an multis partibus maior sit: q̄ omnis hæc terra. Item luna globosa sit: an concava: & stellæ utrum ne cohæreant cælo: an per aerem libero cursu ferantur. Cælum ipsum qua magnitudine: qua materia constet: utrum quietum sit an mobile: an incredibili celeritate uoluatur. Qua ta sit terre crassitudo: aut quibus fundamentis librata & sustentata sit. Hæc inquam disputando & coniecturis uelle comprehendere: tale est profecto: quale si differere uelimus: qualem esse arbitramur cuiuspiam remotissimæ gentis urbem: quam nunquam uidimus: cuiusq; nihil aliud quam nomen audiuimus: Si nobis in ea re scientiam uendicemus (quæ non potest fieri) nonne insanire uideamur: qui id affirmare audeamus: in quo reuinci possimus: Quanto magis qui naturalia (quæ sciri ab homine non possunt) si scire se putant: furiosi dementesq; sunt iudicandi. Recte ergo

Socrates

Socrates: & eum secuti academici scientiam sustulerunt: quæ non disputantis sed diuinantis est. Superest ut opinatio in philosophia sola sit. Nam unde abest scientia: id totum possedit opinatio. Id enim opinatur quisq;: quod nescit. Illi autem qui de rebus naturalibus disputant: opinantur ita esse: ut disputant. Nesciunt igitur ueritatem: quoniam

solida

am scientia certi est: opinatio incerti. Redeamus ad illud superius exemplum. Age opinemur de statu & qualitate urbis illius: quæ nobis rebus omnibus præter nomen ignota est. Verisimile est in plano sitam lapideis mœnibus & dificiis sublimibus: uis pluribus magnificis ornatibusque delubris. Describamus (si placet) mores habitumque ciuium. Sed cum hæc dixerimus: alius contraria disputabit: & cum hic quoque perorauerit: surget & tertius & alii deinceps: & opinabuntur multo disparia: q̄ nos sumus opinati. Quid ergo erit ex omnibus ueri certius: Fortasse nihil. At omnia sunt dicta: quæ in rerum naturam cadunt: ut necesse sit aliquid eorum esse uerum. At nescietur quis uerum dixerit: potest fieri: ut omnes ex parte aliqua errauerint: ex parte attigerint ueritatem. Stulti ergo sumus: si hoc disputatione quaeramus. Potest enim superuenire aliquis: qui opiniones nostras derideat: nosq; pro insanis habeat: qui uelimus id quod nescimus: quale sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

solidi

biop

ta est

um. Sed cum hæc dixerimus: alius contraria disputabit: & cum hic quoque perorauerit: surget & tertius & alii deinceps: & opinabuntur multo disparia: q̄ nos sumus opinati. Quid ergo erit ex omnibus ueri certius: Fortasse nihil. At omnia sunt dicta: quæ in rerum naturam cadunt: ut necesse sit aliquid eorum esse uerum. At nescietur quis uerum dixerit: potest fieri: ut omnes ex parte aliqua errauerint: ex parte attigerint ueritatem. Stulti ergo sumus: si hoc disputatione quaeramus. Potest enim superuenire aliquis: qui opiniones nostras derideat: nosq; pro insanis habeat: qui uelimus id quod nescimus: quale sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

ogady

ti. Quid ergo erit ex omnibus ueri certius: Fortasse nihil. At omnia sunt dicta: quæ in rerum naturam cadunt: ut necesse sit aliquid eorum esse uerum. At nescietur quis uerum dixerit: potest fieri: ut omnes ex parte aliqua errauerint: ex parte attigerint ueritatem. Stulti ergo sumus: si hoc disputatione quaeramus. Potest enim superuenire aliquis: qui opiniones nostras derideat: nosq; pro insanis habeat: qui uelimus id quod nescimus: quale sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

le sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

le sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

le sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

le sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

le sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

le sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

le sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

le sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

le sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

le sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

le sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

le sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

le sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

le sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

le sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

le sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

le sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

le sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

le sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

facilior putanda est eorum imputantia & audacia: quia non redarguuntur: Redarguit enim deus: cui soli ueritas nota est: licet conuiuere uideatur: atque hominum sapientiam pro summa stultitia computat.

Quo Zeno & Socrates rotam philosophiam sustulerunt de medio & quasi quoddam ciuili bello confecta est armis.

Ca. iiii.

Ectē igitur Zeno ac Stoici opinionem repudiarunt. Opinari enim scire: quod nescias non est sapientis sed temerarii potius ac stulti. Ergo si neque fieri quicquam potest (ut Socrates docuit) nec opinari oportet ut Zeno tota philosophia sublata est. Quid quod non tantum ab his duobus eueritur: qui philosophiae principes fuerunt sed ab omnibus ut iam uideatur iam pridem suis armis esse confecta: in multas sectas philosophia diuisa est: ut omnes uaria sentiunt. In qua ponimus ueritatem: in omnibus certe non potest: designemus quamlibet: ceteris in omnibus sapientia non erit. Transseamus ad singulas. Eodem modo quicquid uni dabimus: ceteris auferemus. Vnaquaeque enim secta omnes alias euerit ut se suamque confirmat. Nec ulli alteri sepe concedit ne se desideret fateatur sed sicut alias tollit: sic ipsa quoque ab aliis tollitur omnibus. Nihilominus enim philosophi sunt qui eam stultitiae accusant. Quamcumque laudaueris: ueramque dixeris: a philosophis uituperatur ut falsa. Credemus ne igitur unum se suamque doctrinam laudanti a multis unius alterius ignorantiam culpantibus? Recte ergo sit necesse est quod plurimi sentiunt: quod unus. Nemo enim potest de se recte iudicare: quod nobilis poeta testatur. Ita enim comparatam esse omnibus naturam omnium: aliena ut melius uideant & diiudicent: quam sua. Cum igitur omnia incerta sint: aut omnibus credendum sit: aut nemini. Si nemini: sapientes ergo non sunt: quia singuli ab omnibus esse negantur sapientes. Pereunt igitur uniuersi hoc modo: & tanquam spartiarum illi poetarum: sic se inuicem iugulant: ut nemo ex omnibus restet. Quod eo fit: quia gladium habent: scutum non habent. Si ergo singulae sectae multarum sectarum iudicio stultitiae conuincuntur: omnes igitur uanae atque inanes reperiuntur. Ita seipsum philosophia consumit & confecit. Quod cum intelligeret Archelilas Academiae conditor reprehensiones omnium inter se collegit: confessionemque ignorantiae clarorum philosophorum: armauitque se aduersus omnes. Itaque constituit nouam non philosophandi philosophiam. Eo igitur auctore duo philosophiae genera esse ceperunt. unum illud uetus quod scientiam sibi uendicat: alterum nouum repugnans: quod eam detrahit. In his duobus generibus uideo dissidium & quasi ciuile bellum: sapientiam quae distrahi non potest: in qua parte ponemus. Si natura rerum sciri potest: haec tyronum caterua interibit: si non potest: ueterani conficientur. Si pares fuerint: nihilominus peribit dux omnium philosophia: quia distracta est. Nihil enim potest sine interitu suo sibi esse contrarium. Si autem (ut docui) nulla potest in homine interna & propria scientia: ob fragilitatem conditionis humanae Archelilae manus uicit. Sed ne ipsa quidem stabit: quia non potest omnino nihil sciri.

Archelilas

Contra academicos multa scire & natura rerum: & uitae necessitas cogit. Ca. v.

Vt enim multa quae natura ipsa nos scire & usus frequens & uitae necessitas cogit. Itaque pereundum est nisi scias quae ad uitam sunt utilia ut appetas quae periculosa ut fugias & uites. Praeterea multa sunt quae usus inuenit. Nam solis ac lunae uarii cursus & meatus siderum & ratio temporum deprehensa est & natura corporum a medicis herbarumque uires & ab agricolis natura terrarum nec non hymbrium futurorum ac tempestatum signa collecta sunt. Nulla denique ars est quae non scientia

DIVINARVM INSTITVTIONVM

cōstet. Debit ergo Archelilas (siqd saperet) distinguere; quæ sciri possēt: quæ uel nesciri. Sed si fecisset; ipse se in populum redegit. Nam uulgus interdum plus sapit; quia tantum quantum opus est; sapit. A quosi quæras utrum sciat aliquid an nihil: dicet se scire quæ sciat; fatebitur se scire quæ nesciat. Recte ergo aliorum sustulit disciplinas; sed non recte fundauit suam. Ignoratio enim rerum omnium non potest esse sapientia; cuius est scire proprium. Ita cum philosophos expugnauerit; ac docuerit eos nihil scire; ipse quoq; nomen philosophi perdidit; quia doctrina eius est nihil scire. Nam qui alios reprehendit; q; nescians; ipse debet sciens esse. Cum autem nihil sciat; quæ peruersitas; quæ uel insolentia est; ob id ipsum se philosophum constituere propter quod ceteros tollat; Possunt enim sic respondere. si nihil eos scire conuinceris; & ideo non esse sapientes; quia nihil sciamus. ergo ne tu quidem es sapiens; quia te confiteris nihil scire. Quid ergo promouit Archelilas nisi q; confectis omnibus philosophis se ipsum quoq; eodem mucrone transfixit.

Quo sapientia in medio errantium fuerit. Et academici contra physicos; & physici contra academicos dimicauerint. Et quæ sint aristotatarum exempla quaestionum Et q; rationes caelestium siue naturalium sciri non possint. Cap. vi.

Vtq; ne igitur sapientia est; Immo uero inter philosophos fuit; sed nemo uidit. Alii putauerunt sciri posse omnia; sapientes utiq; non fuerunt. Alii nihil; ne hi quidem sapientes fuerunt. Illi quia plus homini dederunt; hi quia minus.

Confutatio opinio
nū philosophorū
de summo
bono

Vtriusq; in utranq; partem modus defuit. Vbi ergo sapientia est; ut neque te omnia scire putes quod dei est; neq; omnia nescire quod pecudis. Est enim aliquid mediam quæ sit hominis; id est scientia cum ignorantia coniuncta & temperata; Scientia in nobis ab anima est; quæ oritur e caelo; ignorantia a corpore quod est terra. Vnde nobis & cum deo & cum animalibus est aliqua communitas. Ita quoniam ex his duobus constamus elementis quorum alterum luce præditum est; alterum tenebris pars nobis data est scientiæ; pars ignorantia; per hunc quasi pontem transire sine cadendi periculo licet. Nā si illi omnes qui in alteram partem inclinauerunt; aut dextro aut sinistro uersus ceciderunt. Vtraq; autem pars quomodo errauerit dicam. Academicus contra physicos ex rebus obscuris argumentati sunt nullā esse scientiam; & exemplis paucarum rerum incomprehensibilium contenti amplexi sunt ignorantiam tanq; scientiam totam sustulissent quia in partem sustulerant; Physici contra ex his quæ aperta sunt argumentum trahunt omnia sciri posse; contentiq; perspicuis; retinebant scientiam tanquam totam defendere; quia ex parte defenderant. Itaq; neq; hi clara; neq; illi obscura uiderunt; sed utiq; dum solam scientiam confertis manibus uel retinent; uel eripiunt. non uiderunt in medio constitutam fore. quæ illos ad sapientiam transmitteret. Verum archelilas ignorantia; magister. cum Zenoni obrectaret principi stoicorum; ut totam philosophiā euerteret (auctore Socrate) uscepit hanc sententiam; ut affirmaret nihil sciri posse. Itaq; eo arguit aestimationem philosophorum qui putassent ingenii suis erutam esse atq; inuentā ueritatem; uidelicet quia mortalis fuerat illa sapientia; paucisq; ante temporibus instituta. ad summū iam incrementū puenerat; ut iā necessario cōsenesceret ac piret; repente extitit academia tanq; senectus philosophiæ; quæ illam conficeret iā deflorescentem. Recte q; uidit archelilas arrogantes uel potius stultos esse; qui putent sciam ueritatis cōiectura posse cōprehendi. Sed tamen falsa dicentem redarguere nō pōt; nisi qui scierit ante quid sit uerū. Quod Archelilas ueritate nō cognita facere conatus; introdu

LIBER TERTIVS

xit genus philosophiæ αὐτὸ τῶν: quod latine instabile siue inconstans possumus dicere. Vt. n. nihil sciendum sit: aliquid scire necesse est. Nam si omnino nihil scias: id ipsū nihil scire posse tolletur. Itaq; qui uelut sententiæ loco pronunciat nihil sciri: tanq; præceptum profiteretur & cognitum: ergo aliquid sciri potest. Huic simile est illud quod in scholis proponi solet in alystati generis exemplum: somniasse quendam ne somniis crederet. Si. n. crediderit: tum sequitur: ut credendum non sit. Si autem non crediderit: tūc sequitur ut credendum sit. Ita si nihil sciri potest: necesse est id ipsum sciri: quod nihil sciat. Si autē scitur: posse nihil sciri. Falsum est ergo: quod dicitur nihil sciri posse. Sic inducitur dogma sibi ipsi repugnās. seq; dissoluens. Sed hō uersutus cæteris philosophis uoluit scientiam eripere: ut eam domi absconderet. Nam sibi illam profecto non adimit: qui aliquid affirmat: ut cæteris adimat: sed nihil agit. Apparet. n. ac furem suum prodit: Quanto faceret sapientius ac uerius. si exceptione facta diceret: causas rationesq; dūtaxat rerum cælestium seti naturalium quia sunt abditæ: nesciri posse: quia nullus doceat nec quæri oporteret: quia inueniri quærendo non possunt. Qua exceptione interposita & phycos admonuisset: ne quærent ea: quæ modum excederent cogitationis humanæ: & se ipsam calumniæ inuidia liberasset: & nobis certe dedisset aliquid quod sequeremur. Nunc autem quum ab his sequendis nos retraxerit: ne uelimus plus scire: q; possimus: non minus a se quoq; ipso retraxit. Quis. n. uelit laborare ne quicq; sciat: aut eius modi suscipere doctrinam: ut et communem scientiam perdat. Quæ si doctrina est scientia constet necesse est. Si non est. quis tam stultus est: ut discendum id putet: in quo aut nihil discitur: aut omnino dediscitur: Quare si neq; omnia sciri possunt: quod phyci putauerunt: neq; nihil quod acadæmici: philosophia omnis extincta est.

De morali philosophiā: & quare sicut utilior: ita & cæteris philosophiæ partibus sit facilior: quæ fuerit oīam philosophorū fere sententiæ de summo bono. Ca. vii.

Ranfiamus nunc ad alteram philosophiæ partem: quam ipsi mortalem uocant: in qua totius philosophiæ ratio continetur. Siquidem in illa phycica sola oblectatio est: in hac etiam utilitas: & quoniam in disponendo uitæ statu: formandisq; moribus periculo maiori peccatur: maiorem diligentiam necesse est adhiberi ut sciamus quomodo nos oporteat uiuere. Ille. n. potest uenia concedi: quia siue aliquid dicunt: nihil profunt: siue delirant nihil nocent. Hic uero nullus dissidio: nullus errori est locus. Oēs unum sentire oportet: ipsamq; philosophiam uno quasi ore precipere: quia si quid fuerit erratum: uita oīs euertitur. In illa priori parte: ut periculi minus: ita plus difficultatis est: q; obscura rerum ratio cogit diuersa & uaria sentire. Hic ut periculi plus: ita minus difficultatis. Quod ipse usus rerum & quotidiana experimenta possunt docere quid sit uerius: & melius. Videamus ergo utrum ne cōsentiat: aut quid nobis afferat: quo rectius ad uita degatur. Non necesse est oīa circuire. unū eligamus ac potissimum qd est summum ac principale: in quo totius sapiæ cardo uersat. Epicurus sūmū bonum in uoluptate ai esse censeat. Aristippus i uoluptate corporis. Callyphō & Dyanomachus cyrenaiici: honestatē cū uoluptate iunxerunt. Diodorus i priuatōe doloris sūmū bonū posuit. Hieronymus in nō dolendo. Peripatetici aut in bonis ai & corporis & fortunæ. Erilli sūmū bonū est scientia. Zenonis cū natura congruenter uiuere. Quorundam stoicorū uirtutem sequi. Aristoteles in honestate ac uirtute sūmū bonū collocauit. Hæ sunt feræ oīum sententiæ. In tanta diuersitate: quem sequimur? Cui credimus? Par est

Opinio
diuersorū
de sūmo
bono

DIVINARVM INSTITVTIONVM

omnibus auctoritas. Si eligere possumus quod est melius: iam non est philosophia nobis necessaria: quia sapientes iam sumus: qui de sapientium sententiis iudicemus. Cum uero discere sapientiam causa ueniamus: quod possumus iudicare: quod nudum sapere coeperimus. Maxime cum preesto assit academicus: qui os palio retrahat: ac uetet cuique credere: nec tamen afferat ipse quod sequamur.

Quod uera sapientia docet summum bonum hominis non esse animi uel corporis uoluptatem: aut aliquid eorum quae a philosophis sunt proposita. Ca. viii.

Vid ergo superest: nisi ut omnis litigationibus furiosis ac pertinacibus: ueniamus ad iudicem illum: scilicet datorem simplicis & quietae sapientiae: qui non tantum formare nos ac inducere in uiam possit: uerum etiam de controuersis istorum ferre sententiam. Haec nos docet: quid sit hominis uerum ac summum bonum de quo priusquam dicere incipio: illae omnes sententiae sunt refellendae: ut appareat neminem illorum fuisse sapientem. Cum de officio hominis agatur: oportet summum summi animalis bonum in eo constitui: quod commune cum ceteris animalibus esse non possit. Sed ut feris dentes: armentis cornua uolucris pennae propriae sunt: sic homini aliquid suum debet ascribi: sine quo rationem suae conditionis amittat. Nam quod uiuendi aut generandi causa datum est omnibus: est quidem bonum naturale: summum tamen non est: nisi quod est unicuique generi proprium. Sapiens ergo non fuit: qui summum bonum credidit animi uoluptatem: quoniam sine ulla securitas siue gaudium est: communis est omnibus. Aristippo ne respondendum quidem duco: quem corporis semper uoluptatem tuentem nihilque aliud quam uentri & ueneri seruientem: nemini dubium est hominem non fuisse. Sic, non uixit: ut nihil inter eum pecudemque distaret: nisi unum: quod loquebatur. Quod si asino aut canis: aut sui facultas loquendi tribuatur: quaeque ab his quid sibi uelint: cum foemias tam rabide consecantur: ut uix diuelli queant: cibos etiam potumque negligant. Cur aut alios mares uiolenter abigant: aut ne uicti quidem absistant. sed a fortioribus saepe contriti: eo magis infectentur: Cur ne hymbres ne frigora pertinescant: laborem suscipiant: periculum non reculent? Quid aliud respondebunt: nisi summum bonum esse corporis uoluptatem: eam se appetere: ut afficiantur suauissimis sensibus: eosque esse tantum: ut assequendorum causa nec laborem sibi ullum: nec uulnera: nec mortem ipsam recusanda putent. Ab his ne igitur precepta uiuendi petemus: qui hoc idem sentiunt: quod animae rationis expertes? Aiunt Cyrenaici uirtutem ipsam ex eo ipso esse laudandam: quod sit efficiens uoluptatis. uerum ergo inquit obscenus canis: aut sus ille lutulentus: nam ideo cum aduersatio summa uirium contentione depugno: ut uirtus mea pariat mihi uoluptatem cuius ex parte sum esse: si uictus abscessero. Ab his ergo sapere discemus: quos a pecudibus ac bestialibus non sententia sed lingua discernitur. Priuationem doloris summum bonum putare: non plane pipateticorum ac stoicorum: sed cynicorum philosophorum est. Quis, non intelligat ab aegrotis & in aliquo dolore positus: esse hoc disputatum? Quid tam ridiculum: quam id habere pro summo bono: quod medicus possit dare? Dolendum est ergo: ut fruatur bono: & quidem grauiter ac saepe: ut sit postea non doleat iocundus. Miserrimus est igitur qui nunquam doluit quia bono caret quem nos felicissimum putabamus quia malo caruit. Ab hac uanitate non longe absuit qui omnino nihil dolere summum bonum dixit. Nam praeterquam quod omne animal doloris est fugiens quis potest sibi hoc bonum praestare quod nobis ut eueniat nihil aliud possumus quam optare? Summum autem bonum non potest efficere quemquam beatum nisi semper fuerit in ipsius potestate. Hoc autem non uirtus homini non doctrina non labor sed natura ipsa cunctis animantibus praestat:

Confutatio opinio
num philosophorum
de summo bono

Qui uoluptatē cū honestate iunxerūt: cōmunionē hanc effugere uoluerūt. Sed effice-
 runt repugnans bonū: qm̄ qui uoluptati deditus est: honestate caret necesse est: q̄ ho-
 nestati studet: uoluptate. Peripateticorū bonum nimium multiplex: exceptis aī bonis:
 quæ ipsa quæ sint: magna contentio est: cōe cum bæluis potest uideri. Nā corporis bo-
 na: id est incolumitas: idolentia: ualitudo: non minus sunt mutis: q̄ homini necessaria.
 Ac nescio an etiam magis: quia homo & medelis: & ministeriis subleuari potest: muta
 non possunt. Item quæ appellant fortunæ bona: nam sicut hoī opibus ad uitam tuendā
 ita illis præda & pabulis est opus. Ita inducendo bonum: quod non sit in hoīs potesta-
 te totum hoīem alienæ ditioni subiugarunt. Audiamus et zenonem. (Nam is interdū
 uirtutem somniat.) Summū inquit est bonū cū natura cōsentaneæ uiuere. Bæluarū igi-
 tur nobis more uiuendum est. Nam quæ abesse debent ab hoīe. in his oibus depræhē-
 duntur: uoluptates appetunt: metuunt: fallunt: insidiantur: occidunt: Et quod ad rē ma-
 xime attinet: deum nesciunt. Quid ergo me docet: ut uiuam secundum naturā: quæ ip̄a
 in deterius prona est: & q̄busdā blādimentis lenioribus in uitia præcipitat: sed si aliam
 mutorū: aliā hoīs dicit esse naturā: q̄ hō ad uirtutē se genitus: nō nihil dicit: Sed tñ non
 erit diffinitio summi boni: quia nullum est aīal quod non secundum naturam suam ui-
 uat. Qui sciam summū bonū fecit aliquid hoī proprium dedit: sed sciam alteri? rei gr̄a
 hoīs appetūt: non pp̄ ipsam. Quis. n. scire contentus est: non expectant aliquē fructū
 sciētia: Artes ideo discuntur: ut exerceantur. Exercentur autem: uel ad subsidia uitæ:
 uel ad uoluptatem: uel ad gloriam. Nō est igitur summū bonū: quod non pp̄ se expetit.
 Quid ergo interest utrū sciam summū bonum putemus: an illa ipsa quæ sciētia ex se
 parit. i. uictū: gloriā: uoluptatem: quæ non sunt hoī pp̄ria: & ideo ne summa q̄dem bo-
 na. Nā uoluptatis & uictus appetentia non hoī solum: sed et mutis inest. Quid cupidi-
 tatis gloriæ: Non ne in equis depræhenditur: cum uictores exultant: uicti dolent?
 Tantus amor laudum: tantæ est uictoria curæ.
 Nec immerito sūmus poeta expiendum esse ait.
 Et quis cuiq; dolor uictor quæ gloria palmæ: Quod si ea quæ parit sn̄ia: communia sūt
 cum aliis animalibus: nō est ergo sūmū bonū sciētia. Præterea non mediocri hui? dis-
 putationis est uitium: q̄ sciētia nuda ponitur. incipient. n. beatiore uideri: qui artē ali-
 quam scierint: immo uero qui & res malas scierint: ut tam beatus sit qui uenena didice-
 rit temperare: q̄ qui mederi. Quæro igitur ad quam rem sciētia referenda sit: si ad cau-
 sas rerum naturalium: quæ beatitudo erit mihi proposita si sciero unde Nilus oriatur:
 uel quicquid de cælo phisici delirant: Quid q̄ earum rerum non est sciētia sed opinio
 quæ pro ingeniis uaria est: restat ut sciētia bonorum ac malorum sūmum bonum sit.
 Cur ergo sciam maluit: q̄ ipsā sapiam summum bonum dicere: cum si utriusq; significa-
 tio: & uis eadem? Nemo tñ usq; adhuc summum bonum dixit esse sapiam: quod meli-
 us dici potuit. Nam scia parum est ad bonum suscipiendum: malumq; fugiendum: nisi
 accedat & uirtus. Multi. n. philosophorum cum de bonis malisq; differerent: aliter ta-
 men q̄ loquebantur natura cogente uixerunt: q̄ uirtute caruerunt. Virtus autē cū scien-
 tia coniuncta est sapia. Superest ut eos et refellamus: q̄ uirtutem summū bonū putau-
 erunt: in qua opinione et. M. Tullius fuit: in quo multum considerati fuerunt. Nō. n. uir-
 tus ipsa est sūmū bonū: sed effectrix & mater est sūmi boni: qm̄ perueniri ad illud sine
 uirtute nō pōt. Vtrūq; itellectū ē facile. Quæro. n. utrū ne an præclarū illud bonū faci-
 le pueniri putet: an cū difficultate ac labore: expediāt acumē suū errorēq; defendant. Si
 facile ad illud ad sine labore pueniri potest: sūmū bonū nō est. Quid. n. nos cruciemus?

DIVINARVM INSTITVTIONVM

qd cōfitemur enitendo diebus & noctibus: Quātoquidē tam in prōptu id quod quærimus iacet ut illud qlibet sine ulla cōtentione ai deprehendat. Sed si cōe quoq; ac merito cre quodlibet bonū nō nisi labore assequimur: qm̄ bonorū natura in arduo posita ē: malorū in præcipiti. Sūmo igitur labore summū bonū assequi necesse est. Quod si uerissimum est: ergo altera uirtute opus est: ut pueniamus ad eā uirtutē: quæ dicitur sūmū bonū: qd est incongruens & absurdū. ut uirtus p seipsam pueniat ad seipsā. Sinon pōt ad unū bonū nisi p laborem perueniri: apparet uirtutē esse per quam perueniatur qm̄ in suscipiendis pferendisq; laboribus uis officiumq; uirtutis est. Ergo summū bonum non potest esse id: pp̄ quod necesse est ad aliud perueniri. Sed illi cum ignorarent quid esset uirtus aut quo tenderet: honestius aut nihil reperirent: substituerunt in ipsius uirtutis noie: quam nullo proposito emolumento appetenda esse dixerunt: ut bonū sibi cōstituerūt: q; bono indigeret. Aristoteles ab his nō lōge recessit: q; uirtutem cū honestate summū bonū putauit. quasi ulla uirtus possit esse inhonestā: ac nō siquid habuerit turpitudinis: uirtus esse desinat: sed uidit fieri posse: ut de uirtute prauo iudicio sentiat turpitas: & ideo æstimationi hominum seruiendum putauit. Quod qui facit a recto bonoq; discedit: quia non est in nostra potestate: ut uirtus pro suis meritis honestetur. Nam quid est: honestas: nisi honor perpetuus: ad aliquem secundo populū rumore delatus: Quid ergo fiet: si errore ac prauitate hoīum: mala æstimatio subsequatur: Abiciemus ne uirtutem: quia flagitiosa & turpis ab incipientibus iudicetur: Quæ qm̄ inuidia premi ac uexari potest. ut sit ipsum ppriū ac ppetuum bonū: nullo extrinsecus adiumento indigere debet: qn̄ suis p se uirtutibus nitatur & cōstet: nec ullū malū recusandū. Itaq; nec ulli ei ab homine sperandum est.

Quid sit uere sapientis summū bonum. Et q̄ uitiosa fuerit ratio Anaxagoræ ad quid natus sit homo. Ca. ix.

Enio nūc ad ueræ sapientiæ summū bonū: cuius natura hoc modo determinanda est. Primū ut solius hominis sit nec cadat in ullum aliud animal. Deinde ut solius animi nec cōmunicari possit cum corpore. Postremo ut non possit cuiquam sine scientia & uirtute contingere. Quæ circumscrip̄o illas omnes sententias excludit: ac soluit. Eorum enim quæ dixerunt. nihil tale est. Dicā nunc quid sit ut doceam quod institui. Philosophos omnes cæcos atq; insipientes fuisse: qui quod est homini summum bonum constitutum: nec uidere nec intelligere: nec suspicari aliquando potuerunt. Anaxagoras cum ab eo quæreretur: cuius rei causa natus esset: respondit: solis ac cæli uiuendi. Hæc uocem admirantur omnes ac philosopho dignam iudicant. At ego hunc puto non inuenientem quid responderet: effudisse hoc passim: ne taceret. Quod qdem secum si sapiens fuisset commentatum & meditatū habere debuit: quia si quis rationem sui nesciat: ne homo sit quidem: sed putemus non extempore dictū illud effusum. Videamus in tribus uerbis quot & quanta peccauerit. Primum q; omne hominis officium in oculis posuit: nihil ad mentem referens: sed ad corpus omnia. Quid si cæcus fuisset: officium ne hominis amitteret: quod fieri sine occasu animæ non potest: Quid cæteræ corporis partes: num carebunt suis quoq; muneribus: Quid q; plus est in auribus quam in oculis situm: quoniam & doctrina & sapientia percipi auribus solis potest oculis solis non potest. Cæli ac solis uidendi causa natus es. Quis te in hoc spectaculum induxit: aut quid cælo rerumq; naturæ uisio tua confert: Nimirum ut hoc imensum & admirabile opus laudes: Cōfiteri ergo rerum oīum esse cōstitutorē deū: q; te i hunc mundū quasi testem laudatorēq; tanti sui operis i duxit: Magnū est credis ui

Quid sit
summum
bonum &
ubi constat

LIBER TERTIVS

dere cælum ac solem. Cur ergo gratias non agis ei: qui huius beneficii auctor est? Cur non ipsius uirtutem, prudentiam; potestatem metiris aïo: cuius opera miraris? Etenim necesse est: ut multo mirabilior sit: qui mirabilia fecit. Si te quispiam uocasset ad carnem: in ea quoque optime acceptus esses: num sanus uiderere: si pluri faceret ipsam uoluptatem: quam uoluptatis auctorem? Adeo philosophi ad corpus omnia referunt: nihil prorsus ad mentem: nec uident amplius: quam quod sub oculis uenit. Atque remotis omnibus officiis corporis in sola mente ponenda est hominis ratio: non ergo ideo nascimur: ut ea quae sunt facta uideamus: sed ut ipsum factorem rerum omnium contemplemur: id est mente cernamus. Quare si quis hominem (qui uere sapit) interroget: cuius rei gratia natus sit: respondebit intrepidus ac paratus: colendi se dei gratia natum: qui nos ideo generauit: ut ei seruiamus. Seruire autem deo nihil aliud est quam bonis operibus tueri & conseruare iustitiam. Sed ille ut homo diuinarum rerum impitius: rem maximam redegit ad minimum: duo sola deligendo: quae sibi diceret intuenda. Quod si natum se esse dixisset: ut mundum intueretur: quamquam omnia comprehenderet: ac maiori tueretur sono: tamen non impleisset hominis officium: quia quanto pluri est anima quam corpus: tanto pluri est deus quam mundus: quia mundum deus fecit & regit. Non ergo mundus oculis quia utrumque est corpus: sed deus anima contemplanus est: quia deus ut est ipse immortalis: sic animam uoluit esse sempiternam. Dei autem contemplatio est uenerari & colere communitatem parentem generis humani. Quod si a philosophis abfuit: proiectique in terram fuerunt diuina ignorando existimandus est Anaxagoras ad ea quae uidentur natum esse se dixit: nec caelum uidisse nec solem. Expedita est igitur hominis ratio si sapiat: cuius propria est humanitas: nam ipsa humanitas quid est nisi iustitia? Quid est iustitia nisi pietas? Pietas autem nihil aliud est: quam dei parentis agnitio.

Quod ea quae uidentur hominis esse propria: ceteris quoque animalibus communia sunt: hominis uero proprium est deum noscere & colere.

Ca. x.

Unum igitur bonum hominis in sola religione est. Nam cetera sunt quae putantur esse homini propria in ceteris quoque animalibus reperiuntur. Cum enim suas uoces proprias inter se notis discernunt atque dignoscunt: colloqui uidentur: ridendi quoque ratio apparet in his aliqua: eum demulsi auribus: contractoque rictu & oculis in lasciuiam resolutis: aut hominem illudunt: aut suis quisque coniugibus ac sociis propriis. Nonne aliquid amoris mutuo & indulgentiae simile impartiant? Iam illa quae sibi prospiciunt in futurum & cibos reponunt: habent utique prouidentiam: rationis quoque signa in multis deprehenduntur. Nam quando utilia sibi appetunt: mala cauent: pericula uitant latibula sibi parant in plures exitus disparentia profecto aliquid intelligunt: Potest aliquis negare illis in eam rationem cum hominem ipsum saepe deludant. Nam quibus generandi mellis officium est: cum assignatas incolunt sedes castra muniunt domicilia inenarrabili arte componunt regi suo seruiunt nescio an in his perfecta sit prudentia. Incertum est igitur utrum ne illa quae homini tribuuntur communia sint cum aliis uiuentibus. Religionis certe sunt expertia. Equidem sic arbitror uniuersis animalibus esse datam rationem sed mutis tantummodo ad uitam tuendam hominem autem ad propagandam. Et quia in homine ipsa ratio perfecta est sapientia nominatur quae in hoc extremum facit hominem quod soli datum est homini intelligere diuina. Quae de re Ciceronis uera est sententia. Ex tot inquit generibus nullum est animal praeter hominem quod habeat notitiam aliquam dei. Ipsisque in hominibus nulla gens est neque tam immatura neque tam fera quae non etiam si ignoret qualem deum haberi deceat tamen habendum sciat. Ex quo efficitur ut is agnoscat deum qui unde ortus sit recorderetur. Qui ergo philosophi uolunt animos omni metu liberare tollunt etiam religionem & orbant hominem suo proprio

DIVINARVM INSTITVTIONVM

ac singulari bono: quod est a recte uiuendo atq; ab omni humanitate distat: quia ut deus cuncta uiuentia subiecit homini, sic ipsum hominem sibi. Nam quid est cur iidem ipsi disputent, eo dirigendam esse mentem: quo uultus erectus est? Si. n. nobis in caelum spectandum est: ad nihil aliud utiq; q̄ ob religionem. Si religio tollitur: nulla nobis ratio cum caelo est. Itaq; aut eo est spectandum: aut in terram procumbendum. In terram procumbere si uelimus: quidem possumus: quorum status rectus est. In caelum igitur spectandum est: quo natura corporis prouocat. Quod si constat esse faciendum: aut ideo est faciendum ut religioni seruiamus: aut ideo ut rationem rerum caelestium cognoscamus. Sed rationem rerum caelestium cognoscere nullo modo possumus: quia nihil eiusdem potest cogitando iueniri: sicut supra docui. Religionem ergo seruandum est: quam qui non suscipit: ipse se prosternit in terram: & uitam pecudum secutus humanitate se abdicat. Sapientiores ergo imperiti: qui et si errant in religione deligenda. tamen naturam suam conditionisq; meminerunt.

Quod deus fecit hominem cupidum religionis & sapientiae: quorum alterum constare sine altero non potest. Et quod nihil eorum quae mortales appetunt. summum bonum sit. Ca. xi.

Constat igitur totius humani generis consensu religionem suscipi oportere: sed quomodo in ea erretur: explicandum est. Naturam hominis hanc deus esse uoluit: ut duarum rerum cupidus & appetens esset: religionis & sapientiae. Sed homines in falluntur: quod aut religionem suscipiunt omissa sapientia: aut sapientiam soli student omissa religione cum alterum sine altero esse non possit uerum. Cadunt ergo ad multiplices religiones: sed ideo falsas: quia sapientiam reliquerunt: quae illos docere poterat: deos multos esse non posse. Aut student sapientiam sed ideo false: quia religionem summi dei omiserunt qui eos ad ueram scientiam potuit erudire. Sic homines qui alterutrum suscipiunt uitam de uiam maximamq; erroribus plenam sequuntur: quoniam in his duobus inseparabiliter connexum & officium hominis: & ueritas omnis inclusa est. Miror itaque nullum omnino philosophorum extitisse: qui sedem ac domicilium summi boni reperiret. Potuerunt. n. sic quaerere. Quod cumque est summum bonum: necesse est omnibus esse propositum. Voluptas est quae appetitur a cunctis: sed haec & communis est cum bestialibus: & honesti uim non habet & satietatem affert: & nimia nocet & processu minuitur aetatis: & multis non contingit. Nam qui opibus careant: quorum maior est numerus: et uoluptate careant necesse est. Non est igitur summum bonum: sed ne bonum quidem uoluptas. Quid diuitiae? Multo magis Nam & paucioribus & plerumque casu & inertibus saepe: & non nunquam scelere contingunt & optantur ab his. qui eas iam tenent. Quid regnum ipsum? ne id quidem. Non enim cuncti homines regnare possunt: & necesse est uniuersos summi boni capaces esse. Quamquam igitur aliquid: quod propositum sit omnibus. Num uirtus? negari non potest: quin & bonum sit: & omnium certe bonum. Sed si beata esse non potest: quia uis & natura eius in maiorum praesentia posita est: non est perfectum summum bonum. Quamquam aliud. At nihil uirtute pulchrius: nihil sapientia dignius inueniri potest. Si enim uicia ob turpitudinem fugienda sunt: uirtus igitur appetenda est ob decorem. Quid ergo? Potest ne fieri: ut quod bonum: quod honestum esse constat mercede ac praemio careat: sitque tam sterile: ut nihil ex se commodi pariat. Labor ille magnus & difficultas & eluctatio aduersus mala quibus haec uita plena est: aliquid magni boni pariat necesse est. Id uero quod esse dicimus: Num uoluptas? At nihil turpe ex honesto nasci potest. Num diuitias? num potestates? At eam quidem fragilia sunt & caduca. Num gloriam? num honorem? num memoriam nominis? At haec omnia non sunt in ipsa uirtute: sed in aliorum aestimatione atque arbitrio posita. Nam saepe uirtus & inuisa est: & malo afficitur. Debet autem id bonum quod ex eo nascitur

ita coherere: ut diuelli atq; distrahi nequeat. nec aliter summum bonum uideri potest: quod si & proprium sit uirtutis: & tale ut neque adici quicquam nec detrahi possit. Quid quod in his omnibus contemnendis uirtutis officia consistunt: Nam uoluptates opes: potentias: honores atque omnia quae pro bonis habentur: non concupiscere: non appetere: non amare: quod certe faciunt uicti cupiditate. id est: perfecto uirtus. Aliud ergo sublimius atque praeclearius efficit: nec frustra his praesentibus bonis reluctatur: nisi quod maiora & ueriora desiderat non despemus inueniri posse. Mō uerfet se cogitatio in omnia. Neque enim leuia aut ludicra praemia petuntur.

De duplici pugna corporis & animae. & hostibus utriusque. Et quod uirtus non pro se appetenda est: sed pro uitam aeternam: quae summum bonum est. Et uirtutem necessario sequitur: & in praesenti haberi non potest. Ca. xii.

Ed quaeritur quid sit: propter quod nascimur. quid efficiat uirtus: possumus sic inuestigare. Duo sunt ex quibus homo constat: animus & corpus. Multa sunt propria animi multa propria corporis. Multa utique communia: sicut est ipsa uirtus: quae quotiens ad corpus refertur: discernendi gratia fortitudo nemiatur. Quoniam igitur utriusque subiacer fortitudo: utriusque propria dimicatio est: & utriusque ex dimicatione uictoria. Corpus quia solidum est & comprehensibile: cum solidis & comprehensibilibus confligat necesse est. Animus autem quia tenuis & inuisibilis est: cum his congredditur hostibus: quae uideri tangique non possunt. Qui sunt autem hostes animi: nisi cupiditates: uirtutis peccata: quae si uicerit uirtus ac fugauerit imaculatus erit animus ac purus. Vnde ergo colligi potest: quid efficiat animi fortitudo: nimirum ex coniuincto & pari: hoc est ex corporis fortitudine. Quod cum in aliquam congressionem certamenque uenerit: quod aliud ex uictoria quam uitam petit. Siue enim cum homine: siue cum bestia dimicet: pro salute certatur. Ergo ut corpus uincendo id assequitur: ut non intereat: sic etiam animus ut permaneat: & sicut corpus ab hostibus suis uictum morte mulctatur: ita superatus a uitiis animus moriatur necesse est. Quid ergo inteterit inter animi corporisque dimicationem: nisi quod corpus temporalem uitam nitam expetit: animus sempiternam. Si ergo uirtus pro seipsa beata non est: quoniam in praesentibus (ut dixi) malis: tota uis eius est. Si omnia quae pro bonis concupiscuntur negligit: si summus eius gradus ad mortem patet: quando quidem uitam quae optatur a caeteris: saepe respuit mortemque quam caeteri timent: fortiter suscipit: Si necesse est aliquid ex se magni boni pariat: quia sustentati & separati usque ad mortem: labores sine praemio esse non possunt. Si nullum praemium quod ea digna sit in terra reperiretur: quando quidem cuncta quae fragilia sunt & caduca spunt. Quid aliud restat: nisi ut caeleste aliquid efficiat: quid terrena uniuersa contemnit: & ad altiora nitatur: quia humilia despicit. Id uero nihil aliud potest esse: quam immortalitas. Merito ergo philosophorum non obscurus Euclides: qui fuit conditor megaricorum disciplinae: dissentiens a caeteris id esse summum bonum dixit: quod simile sit & idem sempiternum. Intellexit profecto quae sit natura summi boni: licet id non explicauerit quod sit. id est: immortalitas. Nec aliud omnino quicquam: quia sola nec imminui: nec augeri nec immutari potest. Seneca quoque imprudens incidit (ut fatetur) nullum esse aliud uirtutis praemium quam immortalitatem. Laudans enim uirtutem in eo libro: quem de matura morte conscripsit. Vna inquit res est uirtus: quae nobis immortalitatem donare possit: & pares diis facere. Sed & stoici quos secutus est: negant sine uirtute effici queque beatum posse: ergo uirtutis praemium beata uita est: si uirtus (ut recte dictum est) beatam uitam facit. Non est igitur (ut aiunt) pro seipsam uirtus experenda: sed pro uitam beatam: quae uirtute merito necessario sequitur. Quod argumentum docere eos potuit: quod esset summum bonum. Haec autem uita praesens & corporalis beata esse non potest: quia malis est subiecta per corpus. Epi

Euclides

Seneca

Aristoteles

Aristoteles

Aristoteles

f

DIVINARVM INSTITVTIONVM

curus deum beatū & incorruptū uocar: quia sempiternus est. Beatitudo. n. pfecta esse debet: ut nihil sit quod eā uexare ac imminuere: aut imutare possit. Nec aliter quicq̄ estimari beatū pōt: nisi fuerit incorruptū. Incorruptū aut̄ nihil ē nisi qd̄ est immortale. Sola ergo immortalitas beata est: q̄a corrupti ac dissolui nō pōt. Quod si cadit in hoīem uirtus: qd̄ negare nullus pōt: cadit & beatitudo. Nō pōt. n. fieri ut sit miser: qui uirtute est præditus. Si cadit beatitudo: ergo & immortalitas cadit in hoīem quæ beata est. Summū igit̄ bonū sola immortalitas inuenitur: q̄a nec aliud aīal: nec corpus attingit. Nec pōt cuiq̄ sine scientiæ uirtute. i. sine dei cognitione ac iustitia puenire. Cuius appetitio q̄ uera: q̄ recta sit: ipsa uitæ huiusce cupiditas indicat: quæ licet sit temporalis & labore plenissima: experitur tñ ab oībus & optatur. Hanc. n. tam senes q̄ pueritā reges q̄ infirmi: tam deniq; sapientes q̄ stulti cupiunt. Tanti est (ut Anaxagore uisum est) contemplatio cæli ac lucis ipsius: ut quascunq; miseras libeat sustinere. Cū igitur laboriosa hæc & breuis uita non tñ hoīum: sed ēt cæterorum aīantium consensu magnū bonum esse ducat. Manifestum est eandē summū ac pfectum fieri bonum: si & sine careat: & oīo malo. Deniq; nemo unq̄ extitisset: q̄ hanc ipsam breuem contēneret: aut subiret mortem nisi spe uitæ longioris. Nā illi q̄ per salutem ciuium uoluntariæ se neci obtulerūt: sicut Thebis Meneochus: Athenis Codrus: Romæ Curtius: & Mures duo Decii: nunq̄ mortem uitæ commodis prætulissent: nisi se immortalitatem opinione ciuium consequi putauissent. Qui tamē si nescierunt immortalitatis uiam: res tñ eos non fefellit. Si. n. uirtus diuitias & opes ideo cōtemnit q̄a fragiles sūt: uoluptates ideo quia breuis: ergo & uitam fragilem breuēq; ideo cōtemnit: ut se lidā & ppetuam cōsequat̄. Ipsa ergo cogitatio pordinem gradus & uniuersa considera: pducit nos ad eximium illud & singulare: cuius causa nascimur bonū. Quod si fecisset philosophi: si non qd̄ semel apprehenderāt: tueri pertinaciter maluissent pfecto peruenissent ad uerū hoc (ut ostendi) mō. Quod si nō fuit eorum qui cælestes aīas una cū corporibus extringuūt: illi tamen q̄ de immortalitate disputant animi: intelligere debuerunt ideo ppositam nobis esse uirtutem: ut pdomitis libidinibus rerumq; terrestrium cupiditate superata: puræ ac uictrices animæ ad deum. i. ad originem suam reuertantur: Idcirco. n. soli animantium ad aspectū cæli erecti sumus: ut summum bonum nostrum in summo deo esse credamus: Ideo religiōem soli capimus: ut ex hoc sciamus humanū spūm nō esse mortale: q̄ deum qui est immortalis & desiderat & agnoscit. Igitur ex oībus philosophis qui aut pro summo bono sciam aut uirtutem sunt amplexi: tenuerunt quidem uiam ueritatis: sed non puenierunt ad summum. Hæc. n. duo sunt: quæ simul efficiat illud quod quæritur. Scientia id præstat: ut quō & quo pueniendum sit: nouerimus: uirtus ut perueniamus. Alterum sine altero nihil ualet. Ex scientia. n. uirtus ex uirtute summum bonum nascitur. Beata igitur uita q̄ philosophi quæsiuerunt semper & quærun: siue in cultu deorum: siue in philosophia: uulla est. Et ideo ab his non potuit reperiri. quia summum bonum non in summo quæsiuerunt: sed in imo. Summū aut̄ quid est nisi cælū & deus unde animus oritur? Imum quid est nisi terra unde corpus ē? Ita q; licet quidā philosophi summū bonū nō corpori sed animo dederint: tamen quoniam ad illud hanc uitam rettulerunt: quæ cum corpore terminatur ad corpus reuoluti sunt: cuius est omne hoc tps̄ quod transigitur in terra.

Meneochus
Codrus
Curtius
Decii

Vbi sit pfecta beatitudo

Quare nō imerito summū nō cōprehenderunt: q̄a quicq̄ ad corpus spectat & immortalitatis est expers: unum sit necesse est. Non cadit ergo in hoīem beatitudo illo modo quo philosophi putauerunt: sed ita cadit: non ut tunc beatus sit: cū uiuit in corpore: qd̄ utiq; ut dissolueret: necesse est corrumpi: sed tunc cū anima societate corporis liberata

in solo spiritu uiuit. Hoc uno beati esse in hac uita possumus: si minime beati esse uideamur. Si fugientes illecebras uoluptatum soli q; uirtuti seruientes: in oibus laboribus miserisq; uinamus: quæ sunt exercitia & corroboramenta uirtutis. Si deniq; asperã illã uiaq; difficilẽ teneamus: quæ nobis ad beatitudinẽ patefacta ẽ. Summũ igitur bonũ qd' beatos facit nõ pot' eẽ: nisi i ea religione atq; doctrina: cui spes immortalitatis adiũcte est.

Quod aia sic immortalis: & quare diuina traditio logicam non desiderat aut philosophiam, sed ethicam solam: in qua docenda summi philosophi errauerunt. Et quare philosophia non sit dux uitæ & uirtutum parens: expultrix & ultrix uitiorum: quod tamen Cicero & alii astruere conatu sunt. Ca. xlii.

Es exigere uidet' hoc loco: ut qm̄ docuimus immortalitã esse summum bonũ id ipsum immortalem esse aiam cõprobemus. Qua de re ingens inter philosophos disceptatio est: nec quicq; tñ explicare aut pbare potuerunt hi: qui uerũ sentiebant de aia expertes huius diuinæ eruditõis: nec argumenta uera qbus uincerent attulerunt: nec testimonia qbus pbarent. Sed opportunius hanc quaestionem tractabimus in ultimo libro: cũ de uita beata nobis erit differendũ. Superest illa pars tertia philosophiæ: quã uocant logicã, i. rationalem: in qua tota dialectica & ois loquendi ratio continetur. Hanc diuina eruditio nõ desiderat: qia non in lingua sed in corde sapientia est: ne interest quali utatur sermone. Res. n. non uerba quaerunt' Et nos non de grãmatico aut oratore: quorum scientia est quõ loqui deceat. Sed de sapiẽte disse rẽus: cuius doctrina est quõ uiuere oporteat. Quod si neq; physica illa ratio necessaria est neq; hæc logica quia beatos facere non possunt: restat ut in sola ethica totius philosophiæ uis contineatur: ad quam se abiectis oibus Socrates contulisse dicitur: In qua etiam parte quoniam philosophos errare docuit: q summum bonum cuius capie udi gratia generati sunt: non cõprehenderunt appareat falsam & inanem esse philosophiam: quia nec instruit ad iustitiã munera: nec officium hois rationemq; confirmat. Sciunt igitur errare se: qui philosophiam putant esse sapiã: non trahantur auctoritate cuiusq; sed ueritati potius: & accedant. Nullus hic temeritati locus est: in æternũ stultitiæ pena lubeunda est: si aut persona inanis aut opinio falsa decaperit. Homo aut' qualiscũq; est: si sibi credit: hoc est si homini credit: ut nõ dicã stultus: q suum nõ uideat errorem. Crete arrogans est: q sibi audeat uendicare: quod humana conditio non recipit. Ille ipse Romanæ linguæ summus auctor q̄tum fallatur: licet ex illa scientia puidere: q cum in libris officiorũ philosophiam nihil esse dixisset: q̄ studium sapientiæ: psam aut' sapientiam rerũ diuinarũ & humanarum sciam. Tũ adiecit cuius studium qui uituperat: haud sane intelligo quidnam sit qd' laudandum putet. Nam si oblectatio quaeritur ai: requiesq; curarũ: quæ conferri cũ eorum studiis possunt: qui semp aliquid inquirunt: quod spectet & ualeat abene beaaeq; uiuendũ. Si uero rõ cõstantiæ uirtutisq; ducit': aut hæc ars est: aut nulla oio per quam eas assequamur. Nullã dicerere maximarũ rerũ artem esse: cum minimarũ sine arte nulla sit: hoium est parũ considerere loquentiũ: atq; in maximis rebus errantiũ. Si aut' est alia disciplina uirtutis: ubi ea quaeretur: cum ab isto genere discendi discesseris: Equidem tametsi operam dederim: ut quantulãcunq; dicendi assequeretur facultatem pp studium dicendi: tamen eloquens nunq; fui: Q uippe qui forum ne attigerim quidẽ: sed necesse est ipsa me faciat esse boniras eloquentẽ: ad quã diserte copioseq; delendendam scientia diuinitatis & ipsa ueritas sufficit. Vellẽ igitur Ciceronẽ paulisp ab iseris surgere: ut uir eloquentissimus ab homunculo nõ diserto doceret. Primũ quidnã sit qd' laudandũ putet: qui uitupat id studiũ: qd' uocat philosophia. Deniq; neq; illã esse artem

Socrates

DIVINARVM INSTITVTIONVM.

qua uirtus & iustitia discatur: nec aliam ullam sicut putauit. Postremo qm̄ est uita. disciplina ubi quaerenda sit sit: cum ab illo discendi genere discesseris. quod ille non audiendi discendiq; gratia quaerebat. A quo. n. posset audire. cū sciret id nemo: Sed ut in causis facere solebat: interrogatione uoluit urgere: ad confessionemq; deducere: tanq̄ confidetur responderi prorsus nihil posse: quominus philosophia eēt magistra uirtutis. Qd̄ qdem in tusculanis disputationibus aperte professus est: ad eam ipsam cōuersa oratiōe tanq̄ se declamatorio dicendi genere iactaret. O uita philosophia dux inquit: o uirtutis indagatrix: epulatrixq; uitiorū qd̄ nō mō nos: sed oīno uita hoīum sine te esse potuisset. Tu inuentrix legum tu magistra morum ac disciplinā fuisisti. Quali uero aliquid p se ipsa sentiret: ac non potius ille laudāndus esset qui eam tribuit. Potuit eodem modo gratias agere cibo & potui: quia sine his rebus uita constare non possit in quibus ut sensus ita beneficii nihil est. At qui ut illa corporis alimenta sunt: sic animā sapientia:

Quod Lucretius & alii errauerunt opinati sapientiam inuentā esse ab boīe: & nec datam hominibus a creatore: Et quō Cicerō suis uerbis conuincitur: & q; philosophia nec uerum docet: nec ad recte uiuendum instruit. Ca. xiiii.

Lucreti⁹

Ectius itaq; Lucretius cū eum laudat qui sapientiam primus inuenit. Sed hoc inepte: q; ab homine inuentam putauit. Quali uero illam alicubi iacentē homo ille: quem laudabat inuenit: tanq̄ tibias ad fontem (ut poetae aiunt) q; si repertorem sapientiae ut deum laudauit. Ita enim dicit.

Neuo (ut opinor) erit mortali corpore cretus.

Nam sicut ipsa petit maiestas cognita rerum.

Dicendū est: deus ille fuit: deus in clyte Memmi:

Tñ nō erit si laudāndus deus: q; sapiam inuenit: sed q; hoīem fecerit: qui posset capere sapiam. Minuit. n. laudem qui partem laudat ex toto. Sed ille ut hoīem laudauit: qui tamen ob id ipsum deberet pro deo haberi: q; sape inuenit: nā sic ait. Nōne decebit. Hūc hoīem diuū nūero dignari esse. Vnde apparet Pythagorā uoluisse laudare q se prim⁹ (ut dixi) philosophum noīauit: aut Milesium Talem: qui de rerum natura prim⁹ traditur disputaſse. Sed dum hoīem quaerit extollere: rem ipsam depressit. Non est. n. magna: si ab homine potuit inueniri. Verum pōt ut poetae dari uenia. At ille idem pfectus orator: summusq; philosophus: ne graecos reprehendā: quorū leuitatem semp̄ accusat & tñ sequitur ipsam sapientiam: quā alias donū: alias inuentū deorū uocat poeticā figuratā laudat in faciem. Grauit̄ ēt quaeritur extitisse aliquos: q eā uituperaret. Quisq; ne inquit uituperare uitae parētem. & hoc paricidio se inquinare audeat: & tā ipie ingratus esset: Nos ne ergo. M. Tullii paricidā sumus: & insuēdi te iudice in culleū: q philosophiam negamus parentem esse uitae. An tu qui aduersus deum tam impie ingratus es. Non hunc cuius effigiem ueneraris in capitolio se dentem: sed illum qui mundum fecit hominemq; figurauit: qui sapientiam quoq; ipsam inter cetera caelestia beneficia largitus est. Magistram tu uirtutis aut parentem uitae uocas ad quam si quis accesserit. multo sit incertius necesse est: q̄ prius fuerit? Cuius enim uirtutis: quae ipa ubi sit: ad huc philosophi non expediunt cuius uitae: cum ipsi doctores ante fuerint senectute ac morte confecti q̄ constituerint. quomodo uiui deceat. cuius ueritatis indagatricem p̄fiteri potes: qui saepe testaris: cum tanta multitudo fuerit philosophorū: sapientē tñ extitisse adhuc neminem. Quid ergo te magistra illa uitae docuit? An ut potentissimū consulem maledictis incesseres: eumq; hostem patriae uenenatis orationibus faceres? Sed omittamus illa quae possunt excusari fortunae nomine: Studuisti nempe philosophia:

& quidem sic: ut nullus unquam diligentius: quippe qui omnes cognoueris disciplinas: sicut
 pise gloriari soles: eamque ipsam latinis litteris illustraueris: imitatoremq; Platonis ostē
 deris. Cedo igitur quod didiceris: aut in qua secta ueritatē deprehenderis. In acadēmia
 scilicet quā secutus es: quā pbasti: at hæc nihil docet: nisi ut scias te nihil scire. Tui ergo te
 libri arguunt: quod nihil a philosophia disci possit ad uitā. Hæc tua uerba sunt. Mibi autē
 nō modo ad sapiam cæci uidemur: sed ad ea ipsa quæ aliqua ex cerni preuideantur hebetes
 & obtusi. Si ergo philosophia est magistra uitæ: cur tibi cæcus & hebes & obtusus ui-
 debare: quem oportuit illa docentem & sentire & sapere: & in clarissima luce uersari? At
 quā confusus fueris philosophiæ ueritatē: docent ad filiū composita præcepta: quibus
 moēs philosophiæ quod præcepta noscenda: uiuendum autē esse ciuilitate. Quid tam repu-
 gnans dici potest? Si noscenda sunt præcepta philosophiæ: ideo utique noscenda sunt ut re-
 cte sapienterque uiuamus. Vel si ciuilitate uiuendū est: nō est igitur philosophia sapia: si-
 dem melius est ciuilitate quam philosophice uiuere. Nam si sapientia est quæ dicitur philo-
 sophia: stulte pfecto uiuit quod non secundū philosophiam uiuit. Si autē non stulte uiuit: quod
 ciuilitate uiuit: legitur ut stulte uiuat quod philosophice uiuit. Tuo itaque iudicio philosophia
 stultitiæ inanitatēque dānata est. Idē in consolatione. id est in opere non inoculari. Hanc de phi-
 losophia sententiam tulisti. Sed nescio quomodo nos teneat error: aut miserabilis ignoratio uiri. Vbi
 est ergo philosophiæ ministeriū: aut quid te docuit illa uiræ parens si uerū miserabili-
 ter ignoras? Quod si hæc erroris ignorationisque confessio: pene inuito tibi ab intimo pecto-
 re expressa est: cur non tibi aliquando uerū fat earis: philosophiā: quā tu nihil docentē in ca-
 lum laudibus extulisti: magistrā uirtutis esse non posse?

Quod in eodem errore fuit Seneca: & quid philosophia secundū ipsum. Et quod sicut
 deus unus & ueritas una: ita una est & simplex sapientia. Et quomodo philosophorum oratio
 pugnet cum uita.

Ca. xv.

Odē doctus errore Seneca: quis. n. uerā uiam teneret errante Cicerone? Phi-
 e philosophia inquit nihil aliud est quam recta uiuendi ratio: uel honeste uiuendi scia. uel
 ars rectæ uitæ agendæ. Nō errabimus si dixerimus philosophiā esse legē bene
 honesteque uiuendi. Et qui dixerit illā regulā uitæ: suū illi reddidit. Hic plāc nō respexit ad
 cōe philosophiæ nomen: quæ cū sit in pluri sectas disciplinasque diffusa nihilque hēat cer-
 ti: nihil denique de quo uniuersi una mente ac uoce consentiant: quid potest esse tam falsum
 quam regulā uitæ philosophiā uocari. in qua diuersitas præceptorū rectū iter impedit & tur-
 bet: aut legē bene uiuendi cuius capta lōge dissonant: aut sciam uitæ agendæ: in qua ni-
 hil aliud efficit cōtraria sæpe dicēdo: quod ut nemo quicquam sciat: quæ ratio. n. utiū ne acadēmiā
 philosophiā putet esse an non? Negaturū non arbitror. quod si est: nihil ergo illorū cadit
 in philosophiā: quæ ut oia reddat certa: legē abrogat: artē nullā putat: rōnē subuertit: re-
 gulam deprauat sciam funditus tollit. Falsa igitur illa oia: quæ in rem semp̄ incertā & ad
 huc nihil explicantem cadere non possunt. Nulla itaque ratio uel scia uel lex bene uiuendi:
 nisi in hanc unica & uera & cælesti sapientia constituta est: quæ philosophis fuerit igno-
 ra. Nam illa terrena quā fallax est: sit uaria: & multiplex: sibi que tota contraria est: & si-
 cut unus est huius mundi constitutor & rector deus una ueritas: ita unā eē ac simplicē
 sapiam necesse ē: quæ quicquid ē uerū ac bonū: id pfectū esse non potest: nisi fuerit singulare.
 Quod si philosophia uitā posset instruere: nulli alii nisi philosophi eēnt boni. Et quæ eam
 non didicissent: essent omnes semp̄ mali. Cum innumerabiles existant: & semper extiterint
 qui sint aut fuerint: sine ulla doctrina boni. Ex philosophis autem perraro fuerit: qui
 aliquid in uita fecerit laude dignum: quis est tandem: qui non uideat eos homines uir-

DIVINARVM INSTITVTIONVM

tutis; q̄ ipsi egent; nō esse doctores: Nā siqs mores eorū diligenter inquirat: inueniet in a-
cundos; cupidos; libidinosos; arrogantes; proteruos; & sub obtentu sapientiæ sua uitia
cælantes; domi facientes ea: quæ in scolis arguissent. Fortasse mentior accusandi gratia
nonne id ipsum Tullius & fatetur & quæritur: Quotus in q̄sq; philosophorū inuenit;
q̄ sit ita moratus; ta aīo & uita constitutus; ut rō postulat; q̄ disciplinā ueram non osten-
tationā scientiæ; sed legē uitæ putet; qui obtempet ipse sibi & decretis pariat suis: Vide-
re aut licet alios tanta leuitate & iactatione ut his fuerit non didicisse melius; alios pecu-
niæ cupidos; alios gloriæ; multos libidinum seruos; ut cū eorū uita & uitis mirabiliter

Cornelius
auctor

puget oratio. Neposq; Cornelius ad eūdē Ciceronē ita scribit. Tantū abest ut ego ma-
gistrā esse putē uitæ philosophiā; beatāq; uitæ p̄fēctricē; ut nullus magis existimem
opus esse magistros uiuendī q̄ plerisq; qui in ea disputanda uersantur. Video. n. magnā

Seneca

libidinū cupiditatibus uiuere. Itē Seneca i exorrationibus. Pleriq; inquit philosophorū
tales sunt disertī in conuiciū suū; quos si audias i auaritiā; in libidinē i ambitionem pero-
rantes; in iudiciū suū putes p̄fessos. Adeo redundant ad ipsos maledicta in publicū mis-
sa; quos nos nō aliter Intueri decet; q̄ medicos; quorū tituli remedia habent pyxides ue-
nena. Quosdā uero nec pudor uitiorū tenet; sed patrociniā turpitudinī suæ fingunt; ut
ēt honeste peccare uideantur. Faciet inquit sapiens idem Seneca ēt quæ non probabit;
ut ēt ad maiora transitum inueniat; nec relinquet bonos mores; sed tempori aptabit; ut
quibus alii utuntur in gloriā aut uoluptatem; utatur agenda rei causa. Deinde paulo-
post. Oīa quæ luxuriosi faciunt; quæq; impiti; faciet & sapiēs; sed nō eodē mō eodēq; p̄-
posito. Atqui nihil interest quo aīo facias; quod fecisse uitiosum est; quia facta cernun-
tur; aius non uidetur. Aristippo Cyrenaicorū magistro cum Laide nobili scorto fuit cō-

Aristip⁹

suetudo; qd' flagitiū grauis ille philosophiæ doctor sic defendebat; ut diceret multum i-
ter se & cæteros Laidis amato res interesse; q; ipse haberet Laidem; alii uero a Laide ha-
berentur. O præclara & imitanda bonis sapia. Huic uero liberos in disciplinam dares;
ut discerent habere meretricē. Aliqd' inter se ac p̄ditos interesse dicebat. s. q; illi bona sua
p̄derent. Ipsi gratis luxuriaretur. In quo tñ sapientior meretrix; quæ sic philosophū ha-
buit pro lenone; ut ad se oīs iuuentus doctoris exemplo & auctoritate concurreret cor-
rupta sine ullo pudore. Quid ergo interfuit; quo aīo philosophus ad meretricem famo-
sissimam cōmearet; cū eū populus & riuales sui uiderent oibus p̄ditis nequiores. Nec
satis fuit ita uiuere; sed docere ēt libidines cepit; ac mores; suos de lupanari ad scholam
transulit; differens uoluptatem corpis esse summum bonum. Quæ doctrina execra-
bilis & pudenda; non in corde philosophi; sed in sinu meretricis est nata. Nam quid er-
go de Cynicis loquar; quibus in propatulo coire cū coniugibus mos fuit; quid mirū si a
canibus (quorum uitam imitantur) ēt uocabulum nomenq; traxerunt? Nullum igit
in hac disciplina magisteriū uirtutis est; cum ēt illi qui honestiora præcipiunt; aut faciūt
ipsi quæ suadent; aut si faciunt; quod raro accidit non disciplina eos ad rectū; sed natu-
ra p̄ducat; quæ sapius ēt indoctos impellit ad laudem.

Quod recte docentes & male uiuentes teste Cicerōe nō utilitatē ex philosophia; sed
inanem percipiunt delectationem. Et q; sapia seipsam semp exercet in bonis actibus.
Et quare non philosophiæ sed sapiæ iugiter insistendum sit.

Ca. xvi.
Erum. n. cū se p̄petuæ desidiæ tradant; nullamq; uirtutem capeffant; & oēm
u suam uitam nihil aliud q̄ in eloquentia peragāt; quid aliud q̄ inertes putari de-
bent? Sapiencia at nisi in aliquo actu fuerit; quouim suā exerceat; inanis & fal-

fa est. Recteque Tullius ciuiles uiros qui reip. gubernant: qui urbes aut nouas constituunt
 aut constitutas aequitate tueantur: qui salutem liberarumque ciuium uel bonis legibus uel salu
 bribus consiliis: uel iudiciis grauibus conseruēt: philosophia doctoribus praefert. Bonos
 .n. facere oportet potiusque inclusos in angulis faciendae praecipere: quam ne ipsi quidem faciunt
 qui loquuntur: & quam se a ueris actibus remouerunt: apparet eos exercendae linguae
 ca: aduocandi gratia artem ipsam philosophiae reperisse. Qui autem docent tantum
 nec faciunt ipsi praecipit suis detrahunt pondus. Quis .n. obtemperet cum ipsi praep
 res doceant non obtemperare: Bonum est autem recta & honesta praecipere: sed nisi & facias: me
 daciū est: & incongruens atque ineptum non in pectore: sed in labiis habere bonitatem. Non ergo
 utilitatem ex philosophia: sed oblectationem petunt. Quod quidem Cicero testatus est: pfecto
 niquit ois istorum disputatio quam uberrimos fontes uirtutis & scientiae contineat: tamen
 collata cum horum actis pfectisq; rebus: uereor ne non tamen uideatur attulisse negociis homi
 num quantam oblectationem otii. Vereri quidem non debuit: cum uerum diceret: sed quasi ti
 meret ne periti mysterii reus a philosophis citaretur. Non est ausus confidenter pronunciare:
 quod fuit uerum: illos non ideo disputare ut doceant: sed ut oblectent in otio: qui quoniam au
 ctiores sunt uerum gerendarum: nec ipsi quocumque gerunt: proloquacibus sunt habendi. Sed pfe
 cto nihil quia boni ad uitam afferebant: nec ipsi decretis suis obtemperauerunt: nec quisquam
 pro tot saecula inueniendus est: quod eorum legibus uiueret. Abiit igitur ois philosophia
 quia non studendum sapientiae: quod sine ac modo careat: sed sapiendum est & quidem ma
 ture. Non .n. nobis altera uita conceditur: ut cum quaeramus in hac sapientiam: in illa sape
 possimus: in hac utrumque fieri necesse est. Cito inueniri debet: ut cito suscipi possit: ne quod
 pereat ex uita: cuius finis incertus est. Ciceronis Hortensius contra philosophiam disse
 rens: circumuenitur arguta conclusionē: qui cum diceret philosophandum non esse nihil
 ominus philosophari uidebatur: quoniam philosophi est quid in uita faciendum uel non
 faciendum sit disputare. Nos ab hac calūnia immunes ac liberi sumus: quibus philosophiam
 tollimus quia humanae cogitationis inuentio est. Sapientiam defendimus: quia diuina
 traditio est. Eamque ab omnibus suscipi oportere testamur. Ille cum philosophiam tolle
 ret: nec melius aliquid afferet: sapientiam tollere putabatur: eoque facilius de sapientia pul
 sus est: quia constat hominem non ad stultitiam: sed ad sapientiam nasci. Praeterea illud quoque
 argumētum contra philosophiam ualet plurimum: quo idem est usus Hortensius: ex eo posse in
 telligi philosophiam non esse sapientiam: quod principium & origo eius appareat. Quod non inquit phi
 losophi esse coeperunt. Thales (ut opinor) prius: recens hanc quidem aetatem. Vbi ergo apud an
 tiquiores latuit amor iste inuestigandae ueritatis. Idem Lucretius ait.
 Denique natura haec rerum: ratioque repta est
 Nunc: & hac primum cum primis ipse reptus.
 Nunc ego sum in patrias: qui possum uertere uoces. Et Seneca: Nondum sunt inquit
 mille anni: ex quo initia sapientiae mota sunt. Multis ergo saeculis humanum genus si
 ne ratione uixit. Quod irridens Persius: Postquam inquit sapere urbi Cum pipere &
 palmis uenit. Tanquam sapientia cum saporis mercibus fuerit inuecta: quam si secundum
 hominis naturam est: cum homine esse coeperit necesse est. Si uero non est: nec capere
 quidem illam posset humana natura. Sed quia recipit: igitur a principio fuisse necesse est: er
 go philosophia non a principio fuit. non est eadem uera sapientia: sed uidelicet Graeci qui
 ad sacras ueritatis litteras non attigerant: quemadmodum deprauata esset sapientiam
 nesciuerunt. Et ideo cum uacare sapientia humanam uitam putarent philosophiam con
 menti sunt: id est latentem atque ignotam sibi ueritatem differendo eruere uoluerunt: quod

Cicero
auctor

Hortensius

Lucretius
auctorThales
Lucretius
auctorSeneca
auctorPersius
auctor

DIVINARVM INSTITVTIONVM

studium per ignorantiam veri sapiam putauerunt.

Quæ fuit ipsa doctrina Epicuri quæ moribus omnium appositissima loquebatur Et quomodo Leucippum & democritum habuerit auctores erroris & fabros at hominum & assertores uoluptatis. Ca. xvii.

Ixi de philosophia ipsa quæ breuiter potuimus ad philosophos uenimus; non ut cum eisdem certemus quod stare non possunt: sed ut eos fugientes atque deiectos nostro capto insequamur. Epicuri disciplina multo celebrior semper fuit quam ceterorum non quia ueri aliquid afferat. Sed quia multos ad populare nomen uoluptatis inuitat. Nemo enim non inuita prius est. Præterea ut ad se multitudinem contrahat: apposita singulis quibusque moribus loquitur. Desidiosum uerat litteras discere: auarum populari largitione liberat: ignatum prohibet accedere ad rem publicam. pigrum exercere: timidum militare. Irreligiosus audit deos nihil curare: inhumanus & suis commodis seruientibus iubet nihil cuique tribuere. Oia enim sua curare facere sapientem: fugienti turba solitudo laudatur. Qui nimium parcus est: discit aqua & polenta uitam posse tollerari. Qui odit uxorem: huic enumerantur calibatus bona. Habentem malos liberos: orbitas predicatur. Aduersus ipsos parentes nullum esse uinculum naturæ impatienti ac delicato dolorem esse omnium malorum maximum dicitur: forti est in tormentis beatam esse sapientem. Qui claritari ac potestati studet huic precipitur reges colere. Qui molestiam ferre non potest: huic regiam fugere. Ira hominibus astutus exuariis diuersisque modis circulum cogit: & dum studet placere omnibus: maiore discordia secum ipse pugnat: quam inter se uniuersi. Vnde autem disciplina eius tota descendat: quam originem habeat: explicandum est. Videbat Epicurus bonis aduersa sepe accidere: paupertatem: labores: exilia. carorum amissiones malos contra beatos esse: augeri potestatem: honoribus affici uidebat innocentiam minus tutam: scelera impune committi: uidebat sine delectu morum: sine ordine ac discrimine annorum scire re mortem: sed alios ad senectutem peruenire alios infantes rapiri: alios iam robustos interire alios in primo adolescentiæ flore imaturis funeribus extinguere: in bellis potius meliores & uincere & perire. Maxime autem commouebat homines in primis religiosos grauioribus malis affici.

Epicurus

Lucretius
auctor

His autem quæ aut deos omnino negligerent: aut non pie colerent: uel miora incommoda euenire: uel nulla. Ipsa est templa fulminibus conflagrare. Quod Lucretius querit cum dicit de deo. Cum fulmina mittat & ædes.

Ipse suas disturbet: & in deserta recedens. Sauiat exercens ætulum: quod sæpe nocentes Præteritis: exanimatque indignos inque merentes. Quod si uel exigua ueritatis auram colligere potuisset: nunquam diceret ædes illum suas disturbare: cum iam disturbet: quia non sunt suæ.

Capitolium quod est romanæ urbis & religionis caput summum: non semel sed sæpius fulmine ictu conflauit. Hæc autem ingeniosi quod de hoc existimauerit ex dicto Ciceronis appetit: quod ait diuinitatem extitisse illam sciamus: non quæ terrestre illud domicilium iouis deleteret: sed quod sublimis magnificentiusque deprecaret. Quia de re et in libris consulatus sui eadem dixit: quæ Lucretius: Nam patere altitonans stellanti nixus olympo

Ipse suas arces atque incluta templa petiuit: Et capitolinis iniecit sedibus ignes. Pertinaci ergo stultitia non modo uim maiestatemque ueri dei non intellexerunt: sed et impietatem sui erroris auxerunt: quæ templum caelesti iudicio sæpe donatum restituere contra fas omnem contenderint. Cum hæc igitur cogitaret Epicurus: earum rerum uelut iniquitate inductus. Sic enim eam rationemque ignoranti uidebat existimauit nullam esse prouidentiam. Quod cum sibi persuasisset: suscipit etiam descendendum: sic in errores inextricabiles se ipse inclusit. Si enim prouidentia nulla est: quomodo tam ordinate: tam disposite mundus effectus est? Nulla inquit dispositio est: multa enim facta sunt aliter quam fieri debuerunt. Et inuenit homo diuinus quæ

reprehenderet. Quæ singula si uacaret resellere: facile ostenderē nec sapientem hunc fuisse nec sanū. Itē si nulla puidētia est: quō aialium corpora tā puidēter ordinata sūt ut singula quæq; membra mirabili rōe disposita: sua officia cōseruēt: Nihil inqt i pcre andis animalibus puidētiæ rōe molita est. Nā neq; oculi facti sunt ad uidendum: neq; aures ad audiendū: neq; lingua ad loquendū neq; pes ad ambulandum: qm̄ prius hæc nata sunt q̄ esset loqui: audire: uidere: ambulare. Itaq; non hæc ad usum nata sunt: sed usus ex illis natus ē. Si nulla puidētia est cur hymbres cadunt: fruges oriuntur: arbuta frondescunt: Non inquit semper aiantium cā ista fiunt: qm̄ puidētiæ nihil profunt sed oīa sua spōte fieri necesse est. Vnde ergo nascunt: aut quō fiunt oīa: quæ geruntur? Non est inquit puidētiæ opus. Sunt. n. semina p inanē uolitantia: quibus inter se temere conglobatis uniuersa gignuntur atq; cōcrefcūt. Cur igitur illa illa non sentimus: aut nō cernimus? Quia nec colorē habent inqt nec calorē ullū nec odorē: saporis quoq; & humoris exptia sunt: & tā minuta: ut secari ac diuidi nequant. Sic eum quia in principio falsum susceperat: cōsequentiū rerū necessitas ad deliramenta perduxit. Vbi. n. sūt aut unde ista corpuscula? Cur illa nemo præter unū Leucippū somniansit? A quo Democritus eruditus hæreditatem stultitiæ reliquit Epicuro. Quæ si sint corpuscula & qdē solida (ut dicunt) sub oculos certe uenire possunt. Si eadē est natura oīum: quō res uarias efficiunt? Vario inqt ordine ac positione cōueniūt sicut litteræ: quæ cū sint pauca: uariarū tñ collocata innumerabilia uerba conficiunt. At litteræ uarias formas habent. Ita inquit & hæc ipsa promordia. Nam sunt aspa: sunt hamata: sunt leuia. Secari ergo & diuidi possunt: si aliquid inest illis qd' emineat. Si autē leuia sunt & humoris indigent coherere non possunt. Hamata igitur esse oportet: ut possint inuicem concatenari. Cū uero tam minuta esse dicantur: ut nulla ferri acie defici ualeant: quō hamos aut angulos habent? Quos quia extant: necesse ē posse diuelli. Deinde quo cōedere inter se: qua mente conueniunt: ut ex his aliquid constituatur: si sensu careāt: nec coire tam disposite possunt: quia non potest qcq; rationale perficere nisi rō. Quam multis coargui hæc uanitas potest: sed properat oratio.

Hic est ille.

Qui genus humanū ingenio supauit: & oēs Extinxit stellas: exortus at æthereus sol: Quos eqdē uersus nunq̄ sine risu legere possum. Nō. n. de Socrate aut Platone saltem dicebat: q̄ uelut reges habent philosophorum. Sed de homine quo sano & uigente nullus ager ineptus delirauit. Itaq; poeta inanissimus leonis laudibus murē non ornauit: sed obruit & obtriuuit. At idem nos metu liberat mortis: de qua hæc ipsius uerba sūt expressa. Quando nos sumus: mors non est: quādo nos non sumus: mors est: Mors ergo nihil ad nos: q̄ argute nos fefellit. quasi uero trāfacta mors timeatur: quia iā sensus eripus est ac non ipsum mori quo sensus eripiē. Est igit tps aliquid quo & nos iā nō sumus & mors tñ nondū est. Idq; ipsū uidet miserū esse. q̄ & mors eē incipit & nos esse desinimus. Nec frustra dictū est: mors misera nō ē. Aditus ad mortē ē miser: hoc ē morbo tabescere: ictū ppeti: ferrū corpore excipere: ardere igni: dētibus bestiarū laniari. Hæc sūt quæ timent: non qa mortē afferūt sed qa dolorem magnum. Quin potius effice ne dolor malū sit. Oīum inqt malorū maximū est. Quid ergo nō possū non timere si id quod mortem antecedit aut efficit malū est? Quid q; totū illud argumentum falsum est quia nō intereunt aīa? Vere inqt nā qd' cum corpore nascitur cum corpore intereat necesse est. Iā supius dixi differre hunc locum melius & operi ultimo reseruare ut hæc Epicuri persuasione sine illa Democriti siue Dicearchi sūt argumentis & diuinis testimoniis redarguā. Verum ille fortasse ipūitatem uitis suis spopōdit. Fuit. n. turpissimæ uolupta-

Democritus

Democritus

DIVINARVM INSTITVTIONVM

tis assertor: cuius capiendæ cā nasci hoīem putauit. Quis cū hoc affirmari audiat: uitiis & sceleribus abstineat. Nā si pituræ sunt aiæ: appetamus diuitias ut cēs suauitates capere possimus. Quæ si nobis desunt: ab his qui hñt auferamus clā: dolo. u. Eo magis si humanas res nullus deus curat. qñcunq; spes ipunitatis auferit: rapimus: necemus. Sapiens est. n. malefacere: si & utile sit & tutum qm̄ si quis in caelo deus est: non irascitur cuiq;. Aeq; stulti & benefacere: qā sicut ira nō cōmouetur: ita nec gratia tangit. Voluptatibus igitur quoquo mō possumus: seruiamus. Breui. n. tpe nulli erim: us olo. Ergo nullū diē: nullū deniq; tps punctum f uere nobis sine uoluptate patiamur: ne quia ipsi qñq; perituri sumus: id ipsum qd' uiximus pereat. Hæc ille tamen nō dicit uerbo: re tñ ipsa docet. Nā cū disputat oīa sapientem sua cā facere ad utilitatē suā refert oīa q̄ agit. Itaq; qui audit hæc flagitia: nec boni quicq; faciendum putabit: qm̄ benefacere ad utilitatem spectat alienā: uec a scelere abstinendū: quia maleficio præda coniuncta est. Archipyrata quisq; uel latronum ductor: si suos ad grassandū cohortet: quo alio sermone uti pōt: q̄ ut eadem dicat: quæ dicit Epicurus deos nihil curare: Non ira: nō grā tāgit: inferorū penas nō esse metuēdas: q; aiæ post mortē occidant: nec illi oīo sint inferi: uoluptatē esse maximū bonū: nullā esse humanā societate: sibi quēq; cōsulere: neminem esse q̄ alterū diligat nisi sua cā. Mortē nō esse metuendā forti uiro nec ullū dolorē qn̄ est si torqueatur: si utatur: nihil se curare dicat: Est plane cur quisq; putent hanc uocem uiri esse sapientis: quæ pōt latronibus aptissime commodari.

Quomodo pythagoraci & stoici cōtrario epicureis errore desipiant sic animarum immortalitate uoluntate ut eas in uaria corpora transire mentiantur. Et uoluntariam mortem persuaferunt inaniter philosophantibus. Cap. xviii.

Lii autē cōtraria dixerūt superesse animas post mortē & hi sunt maxime pythagorici ac stoici: qbus & si ignoscēdū est: qā uerū sentiūt: nō possum tñ non reprehendere eos: q non scia sed casu inciderūt in ueritatē. Itaq; in eo ipso qd' re ete sentiebant: aliquid errauerunt. Nā cū timerent argumentū illud quo colligitur: necesse ut occidant aiæ cū corporibus quia cū corpibus nascunt dixerūt nō nasci aiās: sed insinuari potius in corpa: & de aliis i alia migrare corpa. Nō putauerūt aliter posse fieri ut sup sint aiæ post corpa: nisi uideātur fuisse ante corpa. Par igitur ac ppe similis error est partis utriusq;. Sed hæc in præterito falsa est: illa i futuro. Nemo. n. uidit qd' est uerissimū & nasci aiās & nō occidere: qā cur id fieret: aut quæ rō esset: hoies nescirēt. Multi ergo ex his q̄ æternas esse aiās suspicabant: tanq̄ in calū migraturi essēt: sibi ipsis manus intulerūt: ut Cleāthes & Chrylippus: ut Zeno & Empedocles: q se i ardētis Aetnæ specū intempesta nocte deiecit: ut cū repente nō apparuisset abuisse ad deos crederet. ex Romanis Cato: q fuit in oī & sua uita Socratica uanitatis imitator. Nā Democritus in alia fuit psuasione. Sed tñ sponte sua laitho caput obuius etu. lit ipse quo nihil sceleratius fieri pōt. Nā si homicida nefarius est q̄ hois extinctor est eidem sceleri obstrictus est q se necat qā hoīem necat. Immo uero maius eē id facinus existimādū est cuius ultio deo soli subiacet. Nā sicut in hęc uita nō nēstra sponte uenimus ita iustus ex hoc domicilio corporis qd' tuendū nobis assignatum est eiusdem iusu nobis recedendum est qui nos in hoc corpus induxit tā diu habituros donec iubeat emitti. Et si uis aliqua inferatur: qua mēte patiēdū est cum extincta sine centis aiā multa esse non possit habeamusq; iudicem magnum cui soli uindicta integra semper est. Homicidæ igitur illi oēs philosophi & ipse romāæ sapientiæ princeps Cato qui anteq; se occideret plegisse Platonis librum dicitur: qui est scriptus de æternitate aiarum. Et ad sum. mum nefas philoso-

Cleāthes
Chrylippus
Zeno
Empedocles
Cato

LIBER TERTIVS

phi auctoritate cōpulsus est. Et hic tñ aliquā moriendī cām uidetur habuisse odium ser-
uitutis. Quid Ambraciotēs ille: qui cū eundē librū plegisset se: præcipitē se dedit nullā
aliam ob causam: nisi q̄ Platoni credidit: Execrabilis p̄sus ac fugiēda doctrina: si abi-
git homines a uita. Quod si scisset Plato: atq; docuisset: a quo: & quō & q̄bus: & quā ob
facta: & quo tempore immortalitas tribuatur: nec Theombrotum impigisset in mor-
tem uoluntariā: nec Catonē: sed eos ad uitā & ad iustitiā potius erudisset. Nā Cato ui-
detur mihi causā quæsisse moriendī: nō tā ut Cæsare fugeret: q̄ ut stoicorū decretis ob-
temparet: quos sectabat: nomenq; suū grandi aliquo facinore clarificaret: cui quid ma-
li accidere potuerit: si uiueret non inuenio. Caius. n. Cæsar ut clamens erat: nihil aliud
efficere uolebat: etiam in ipso belli ciuilibis ardore: q̄ ut bene mereri de republica uideretur: **Caius
Cæsar**
duobus optimis ciuibus Cicerone & Catone seruatis. Sed redeamus ad eos q̄ mor-
tem pro bono laudant. De uita quæteris quasi uiueris: aut unq̄ tibi ratio constiterit: cur
oio sis natus. Nonne igitur tibi uerus ille & cōmunis oium pater terentianū illud iure i-
crepauerit. Prius discere quid sit uiuere: si displicebit uita: cum istoc utitor. Indignaris te
malis esse subiectū: quasi q̄c̄q̄ merearis bōis: q̄ p̄rem: q̄ dñm: q̄ regem tuū nescis: q̄ quis
clarissimā lucē intuearis oculis: mente tñ cæcus es: & in pfundis ignorantia tenebris sa-
ces. Quæ ignorantia effecit: ut quosdā dicere non puderet: iccirco nos esse natos: ut sce-
lerum pœnas lueremus: quo quid delirius dici possit nō inuenio. Vbi. n. uel quæ scele-
ra potuimus admittē: q̄ oio nō fuimus: Nisi forte credemus septo illi senī: q̄ se in priori
uita Euphorbiū fuisse mēritus est. Hic credo q̄ erat ignobili genere natus: familiā si-
bi ex Homeri carminibus adoptauit. Omī tā & singularē Pythagoræ memoriā. Omī
serā obliuionē nostrū oium: q̄ nesciamus qd ante fueris: sed fortasse nel errore aliquo
uel gratia sit effectū: ut ille solus lætheū gurgitē nō attigerit nec obliuionis aquā gusta-
uerit uidelicet senex uanus sicut ociosæ aniculæ solent fabulas tanq̄ infantibus credu-
lis finxit. Qd si bñ sensisset de his q̄bus hæc locutus est si hoies eos existiaisset nunq̄ sibi
tā petulanter mentiēdi licentia uēdicasset sed deridēda hois leuissimi uanitas. Quid Ci-
ceroni facimus q̄ eū in principio cōsolatōis suæ dixisset luendorū scelerū cū nasci hoies
Iterauit id ipsum postea quasi obiurgās eū q̄ uitā non esse malis plenā putet. Recte er-
go pfatus est errore ac miserabili ueritatis ignorantia se teneri.

Quod Cicero & alii sapientissimi immortalitē aiarū sed infideliter docēt. Et q̄ mala
uel bona mors sit ponderanda ex antea cta uita & gratia dei. **Ca. xix**

T illi qui de mortis bono disputant quia nihil ueri sciunt sic argumentantur.

a si nihil est potest mortem non est malum mors. Aufert. n. sensum malī. Si autē

super sunt animæ etiam est bonum quia immortalitas sequitur. Quam sen-

tentiam Cicero de legibus sic explicauit. Gratulemurq; nobis quoniam mos aut lenio-

rem quam qui est in uita aut certe non deteriore est allatura statum. Nam sine corpo-

re animo uigente diuina est uita sensu carenti nihil profecto est malī. Argute ut sibi uide-

retur quasi nihil aliud esse possit. Atquin utrunque hoc falsum est. Docent enim diuinæ

litteræ non extingui animas sed aut pro iustitia præmio affici aut pœna pro sceleribus

sempiterna. Nec enim fas est aut eum qui sceleratus in uita sceleriter fuerit effugere

quod meretur aut eum qui ob iustitiā miserimus fuerit: sua mercede fraudari. Quod

adeo uerum est ut idem Tullius in consolatione non easdem sedes incolere iustos at-

que impios prædicauerit. Nec enim omnibus inquit idem illi sapientes arbitrati sunt

unde cursum in cælo patere: nam uitis & sceleribus cōtaminatos deprimi in tenebras

atq; in cœno iacere docuerunt. Castos autē animos puros integros incorruptos bōis et

Cicero
auctor

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Studijs atq; artibus expolitos; leui quodā & facili lapsu ad deos: id est ad naturā sui simili peruolare. Quae sententia superiori illo argumēto repugnat. Illud. n. sic assumptū est: tanq̄ necesse sit oēm hoīem naturā immortalitate donari. Quod igitur erit discriminē uirtutis ac sceleris: si nihil interest utrum ne Aristides sit aliquis an Phalaris: Vtrū Caro an Catilina? Sed hanc repugnantiam rerum soīamq; non sentit: nisi q̄ tenet ueritatē. Si quis igitur nos roget: utrum ne mors sit bonum an malum respondebimus qualiter eius ex uitae rōne pendere. Nā sicut uita ipsa bonū est si cū uirtute uiuatur: malum si cum sceleris: ita & mors ex praeteritis uitae actibus ponderanda est. Ita fit ut si uita in dei religione transacta sit: mors malum non est: quia translatio sit ad immortalitatē. Si aliter malū sit necesse est: quoniam (ut dixi) ad aeterna supplicia trāsmittit. Quid ergo dicem? nisi errare illos: qui aut mortem appetunt tanq̄ bonum: aut uitā fugiunt tanq̄ malum? Nisi q̄ sunt iniquissimi: qui potiora mala non cōpensant bonis pluribus. Nam cum oēm uitam per exquisitas & uarias traducāt uoluptates: mori cupiūt: siquid forte his amaritudinis superueherit. Et sic hnt tanq̄ illis nunq̄ fuerit bene: si aliquando fuerit male. Damnant igitur uitam oēm: plenāq; nihil aliud q̄ malis opinantur. Hinc nata est inepta illa sententia: hanc esse mortem: quā nos uitā puramus: illam uitam quam nos pro morte timeamus. Ita primū bonum esse nō nasci: secundū citius mori. Quae ut maioris sit auctoritatis: Sileno attribuitur. Cicero in cōsolatione. Nō nasci inq̄ longe optimū: nec in hoc scopulos incidere uitae. Proximum aut si natus sis: q̄ primū mori: tanq̄ ex incendio effugere uiolentiam fortunae. Credidisse se illi uanissimo dicto: exinde apparet q̄ adiecit aliquid de suo ut ornaret. Quae igitur cui esse optimum putet non nasci: cū sit nullū oīo qui sentiat? Nam ut bonum sit aliquid aut malum sensus efficit. Deinde cur oīum uitā nihil aliud esse q̄ scopulos & incendium putauerit: quasi aut in nostra fuerit potestate ne nasceremur: aut uitam nobis fortuna tribuat non deus: aut uiuendi ratio quicq̄ simile incendio habere uideatur. Non dissimile Platonis illud est: quod aiebat se gratias agere naturae. Primum q̄ homo natus esset potiusq; mutum animal. Deinde q̄ mas potius q̄ femina: q̄ graecus q̄ barbarus. Postremo q̄ atheniensis non thebanus: & q̄ temporibus Socratis. Dici non pōt quam mentibus caecitate: quantosq; pariat errores ignorantia ueritatis. Ego plane cōtenderim: nunq̄ quicq̄ dictum esse in rebus humanis delirus: quasi uero si aut barbarus: aut mulier: aut asinus deniq; natus esset: idem ipse Plato non esset: ac nō illud ipsum qd' fuisset Sed Pythagorae uidelicet credidit: qui ut ueteret homine animalibus uesci: dixit animas de corporibus in aliorum animalium corpora commutare: qd' & uanū & impossibile est. Vanum quia necesse nō fuit ueteres animas in noua corpora inducere: cum idem artifex qui primas aliquā fecerat potuerit semper nouas facere. Impassibile quia recte rationis animatā immutare naturā status sui nō pōt q̄ ignis aut deorsum nitī aut in trāuersum fluminis modo flammā suā fondere. Existimauit ergo hō sapiens fieri potuisse ut anima quae tunc erat in Platone in aliquod mutum animal includeretur essetq; humano sensu p̄dita ut intelligeret ac doleret incōgruenti se corpore onerata. Quanto sanius faceret si gratias se agere diceret q̄ ingeniosus q̄ decilis natus esset: q̄ in his opibus ut liberaliter erudiretur. Nā q̄ athenis natus est: qd' in eo beneficiū fuit? An non plurimi extiterūt in alijs ciuitatibus excellenti ingenio atq; doctrina uiri: q̄ non meliores singuli q̄ oēs athenienses fuerunt? Quanta horum multa fuisse credam? q̄ & Athenis nati: & temporibus Socratis: indocti tñ ac stulti fuerūt. Non. n. aut parietes aut locus in quo quisq; ē effusus ex utero conciliat hoī sapientiam. Quid uero attinuit Socratis se temporibus natum gloriari? Nū Socrates ingenia discētib? potuit dare

LIBER TERTIVS

Nō uenit in mētē Platōni Alcibiadem quoq; & Critiā eiusdē Socratis assiduos audito-
res fuisse: quorū alter hostis patriæ acerrimus fuit: alter crudelissimus oīum tyrānorū.

Quod Socrates in eo fuit cordatior cæteris: quia a scrutino cælestium & naturalium
causis disputationem suspendit in qbus temere consumitur ingenium & tempus: sed &
in multis desipuit: quorum subiiciuntur exempla.

Ca. xx.

Ideamus nūc qd in Socrate ipso tā magnū fuerit: ut hō sapiens merito grās
ageret illis tēpibus esse senantum. Non inficior fuisse illū paulo cordatiorē: q̄
cæteros qui naturā rerū putauerunt ingenio posse cōprehēdi. In quo illos nō
tū excordes fuisse arbitror. sed et̄ impios: q̄ in secretis illius cælestis pudentiæ curio-
sus oculos uoluerunt immittere. Romæ et̄ in plerisq; urbibus scimus esse quædā sacra
quæ aspici a uiris nefas habetur. Abstinent igitur aspectu qbus illa contaminari non li-
cet: & si forte uel errore uel casu quopiam uir aspexerit: primo pœna eius deinde insta-
tione sacrificiū scelus expiatur. Quid his facias: q̄ inconcessa scrutari uolūt? Nimirū mol-
to sceleratiorēs q̄ arcana mundi & hoc cæleste templum prophanari impiis disputatōi-
bus quærun: q̄ qui ædem Vestæ aut bonæ deæ: aut cæteris intrauerit. Quæ penetra-
lia quæ adire uiris non liceat: tñ a uiris fabricata sunt. Hi uero non tñ impietatis crimē
effugiunt: sed qd est multo indignius: eloquentiæ famā aut ingenii gloriā consequū-
tur. Quid si aliquid inuestigare possent? Sunt. n. tā stulti in asseuerando: q̄ improbi in
quærendo: cū neq; inuenire q̄c̄q; possint: nec defendere: et̄ si inuenerint. Nā si uerū uel
fortuito uiderint qd sapius cōtingit: cōmittunt ut ab aliis id p̄ falso refellat. Nō. n. de-
scēdit aliq; de cælo qui sniam singulorum opīonibus ferat. quapropter nemo dubita-
uerit eos qui ista conquirant: stultos ineptos: insanos esse. Aliquid ergo Socrates habu-
it cordis humani: q̄ cū itelligeret hæc nō posse inueniri: ab eiusmodi quæstioibus se re-
mouit. Vereorq; ne in eo solo: multa. n. sunt eius nō mō laude indigna: sed et̄ reprehē-
sione dignissima: i qbus suis suorū simillimus. Ex his unū eilgam: qd ab oibus sit p̄ba-
tum celebre: hoc puerbiū Socrates habuit. Quod supra nos nihil ad nos. Procumba-
mus igitur i terrā: & manus nobis ad præclara opa datas cōuertamus in pedes. Nihil ad
nos cælū: ad cuius cōtemplatōem sumus excitati nihil deniq; lpx ipsa ptineat. Certe ui-
ctus nostri cā de cælo est: qd si hoc sensit: nō esse de rebus cælestibus disputandū ne il-
lorum qdem rōnem poterat cōprehendere: quæ sub pedibus habebat. Quid ergo: nū
errauit i uerbis? Verisimile nō est: sed nimirū id sensit: quod locutus est religioni minie
seruiendū. Qd si apte diceret: nemo pateret. Quis. n. nō sentiat hunc mūdū tam mira-
bili rōe pfectū: aliqua pudentia gubernari? Quandoqdem nihil est qd possit sine ullo
moderatore consistere. Si dō mus ad habitatore deserta dilabitur. Nauis sine guberna-
tore abire pessū. Et corpus relictū ab aīa destituit: ne dū putemus tātā illā molē: aut con-
strui sine artifice: aut stare sine rēctore tandiu potuisse. Qd si publicas illas religiōes uo-
luit euertere: nō improbo: qn et̄ laudabo: si ipse qd ē melius inuenit. Verū idē p̄ canē &
anserē deierabat. O hoīem scurrā (ut ait zeno epicureus) iēptū: p̄ditū desatam: si cauil-
lari uoluit religiōem dementē. Si hoc serio fecit: ut aīal turpissimum pro deo haberet.
Quis iā superstitiones ægyptiorū audeat reprehendere: quas Socrates Athenis auctori-
tate cōfirmauit sua: Illud uero nonne summæ uanitatis: q̄ ante mortē familiares suos
rogauit: ut Aesculapio gallum quem uouerat: p̄ se sacrarent? Timuit uidelicet ne apud
Rhada mantum receptorem uoti reus fieret ab æsculapio. Dementissimum hominem
putarem: si morbo affectus perisset. Cum uero hoc sanus fecerit: est ipse insanus: qui
eum putet esse sapientem. En cuius tēpibus natum esse se homo sapiens gratuletur.

g

809

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Q d' Plato didicerit a Socrate ea: q̄ si obtineret hūani generis p̄iret societas. Cap. xxi.

Ideamus tñ quid illum Socrates docuerit: q̄ cū totam physicā repudiasset: eo se cōtulit: ut de uirtute atq; officio quæreret: Itaq; non dubito quin auditores suos iustitiæ præceptis eruderit. Docēte igitur Socrate nō fugit Platonē iusti-

Socrates tiæ uim in æqtate cōsistere. Siq̄dem oēs pari cōdirione nascūtur. Ergo inqt nihil priua-
Plato tiæ proprii habeant: sed ut pares esse possint: qd' iustitiæ rō desiderat: oia in cōe possi-
Erratum deant. Ferri hoc potest: q̄ diu de pecuniā dici uidetur. Q d' ipsum q̄ impossibile sit & q̄ in
primum iustum: poterā multis rōibus ostendere. Concedamus tamen ut possit fieri. Oēs. n. sa-
pientes erunt: & pecuniā contemnet. Quo ergo illū cōmunitas ista pduxit: Matrimo-
nia quoq; inquit cōmunita esse debebunt. s. ut ad eandem mulierem multi uiri tanq̄
canes confluant: & is utiq; obtineat: qui uiribus uicerit. Aut si sapientes ut philosophi:

Erratum expectent ut uicibus tanq̄ lupanar habeant. O mirā Platonis æquitatem. Vbi est igitur
secūdum uirtus castitatis: ubi fides coniugalis: quæ si tollas: ois iustitia sublata est: at idē di-
xit beatas ciuitates futuras fuisse si aut philosophi regnarent: aut reges philosopharēt
Huic ergo tam iusto: tam æquo uiro regnum daret: qui aliis sustulisset sua: aliis cōdo-
nasset aliena: pstituisset pudicitia mulierum: quæ nullus unq̄ non mō rex: sed ne tyran-
nus quidem fecit: quam uero intalit rationem pessimi huius consiliū sic inbuit. Ciuitas
concors erit: & mutui amores constructa uinculis: si oēs omnium fuerit & mariti & pa-

Erratum tres: & uxores: & liberi: quæ ista confusio generis humani est: Q uo seruari potest cari-
tertium tas: ubi nihil est certū: quod ametur: quis aut uir mulierem: aut mulier uirū diliget: ni-
si si habitauerint semper una: nisi deuota mens & seruata inuicem fides indiuiduā fecerit
caritatem: quæ uirtus in illa promiscua uoluptate locum non habet: Item si oēs oīum
liberi fuerint: quis amare liberostanq̄ suos poterit: cum suos esse aut ignoret: aut dōbi-
ret: quis honorem tanq̄ patri deferet: cum unde natus sit nesciat: Ex quo fit: ut non tñ
alienum pro patre habeat: sed etiam patre pro alieno: quid q̄, uxor potest esse cōis: fili-
uero non potest: quem concipi non nisi ex uno necesse est. Perit ergo illi unī cōmunitas
ipsa reclamante natura. Superest ut tantummodo concordia causa uxores uelint esse
cōes. Vt nulla uehementior discordiarum est causa: q̄ unius scēminæ a multis maribus
appetitio. In quo Plato si ratione non poterat: exemplis certe potuit admoneri & muto-
ram aialium quæ ob hoc uel acerrime pugnant: & hominum qui semper ob eam rem
grauissima inter se bella gesserunt.

Q od dogma Platonis non erat nisi criminis fons & fomes: & uirtutem omnium
exterminium. Ca. xxii.

r Estat ut cōmunitas ista nihil aliud habeat præter adulteria & libidines pro-
pter quas funditus euertendas est uirtus uel maxime necessaria. Itaq; nō iue-
nit concordia quam quærebat: quia non uidebat unde oriatur. Nam iustitia in
extra positis nihil momenti habet: nec in corpe quidem sed tota in hoīs mente uersatur
ui ergo uult hoies adæquare: non matrimonia: non opes subtrahere debet: sed arro-
gantiam: supbiam: tumorem: ut illi potentes & elati pares esse se etiam mendacissimis
sciant. Detracta. n. diuitibus insolentia & iniquitate: nihil intererit utrum ne alii diuites:
alii pauperes sint: cum animi pares sint: quod efficere nulla alias res præter religiōem
dei pōt. Pœcauit igitur se iuenisse iustitiam: cum eam prorsus euerteret: quia non rerum
fragilium: sed mentium debet esse cōmunitas. Nam si iustitia uirtutum oīum est na-
ter cum illæ singulæ tolluntur: ipsa subuertitur. Tulit aut Plato ante omnia fragilita-
tem: quæ utiq; nulla est: ubi proprii nihil habetur: Tulit abstinentiam: siq̄dem nihil fu-

LIBER TERTIVS

erit quo abstinence alienū. Tulit temperantiā: tulit castitatē: quæ uirtutes i utroq; sexu maxime sunt. Tulit uerecundiā: pudorē & modestiā: si honesta & legitima esse incipiūt quæ solent flagitiola & turpia iudicari. Sic uirtutē cū uult oibus dare: oibus ademit. Nā rerū pprietas: & uitiorū: & uirtutū materiā continet. Communitas at̄ nihil aliud q̄ uitiorū licentiam. Nā uiri qui multas mulieres habent: nihil aliud dici possunt: q̄ luxuriosi ac nepotes. Itē mulieres quæ a multis habentur nō utiq; adulteræ: quæ certū m̄rimoniū nullū est: sed p̄stitutæ ac meretrices sunt necesse ē. Redegit ergo humanā uitā ad similitudinē nō dico mutorū sed pecudū ac bæluarū. Nam uolucres pene oēs faciūt matrimonia: & paria iungūtur: & nidos suos tanq; genital es toros cōcordi mente defēdunt: & foetus suos quæ certi sunt: amant: & si alienos obieceris abigūt. At hō sapiens cōtra morē hoīum: cōtraq; naturā stultiora sibi quæ sequeretur: elegit. Et qm̄ uidebat in cæteris aīalibus officia mariū foeminarūq; nō esse diuisa: existimauit oportere et mulieres militare: & consiliis publicis interesse: & magistratus gerere: & imperia suscipere. Ita q; his arma & equos assignauit. cōsequens est ut lanā & telā uiris infantū gestationes. Nec uidit impossibilia esse quæ diceret: ex eo: quæ adhuc in orbe terræ neq; tā stulta: neq; tam uana ulla gens extiterit: quæ hoc modo uiueret.

De minoribus philosophis: & quatenus inuicem ratione ex rerū contēptu p̄ficiant: & erroris assertores sint. Ca. xxiii.

Uir igit̄ in tanta uarietate ipsi philosophorū p̄cipes deprehēdatur: qd̄ illos c̄ minores putabimus: q̄ nunq; sibi tā sapiētes uideri solēt: q̄ cū pecuniæ cōtēptu gloriāntur. Fortis aīus. Sed exspecto qd̄ faciāt: & quo ille cōtēptus euadat.

Tradita sibi a parētibus patrimonia: tanq; malū fugiūt ac deserūt. Et ne i tēpestate naufragiū faciant in tranquillo se ultro p̄cipitāt. Non uirtute sed puerilo metu fortes: sicut illi q̄ cum timent ne ab hoste iugulentur: ipsi se iugulāt: ut mortē morte deuitent. Sic isti unde possent gloriā liberalitatis acquirere: sine honore: sine gratia pdunt. Laudatur Democritus q; agros suos dereliquit: eosq; pascua publica fieri passus sit. Probarem Democritus si donasset. Nihil aut̄ sapienter fit: qd̄ si ab oibus fiat: inutile est ac malū. Sed hæc negligentia tolerabilis. Quid ille q̄ patrimoniū in nūmos redactū effudit i mare: Ego dubito utrū ne sanus an demēs fuerit. Abite inq; in pfundū malæ cupiditates: ego uos mergā: ne ipse mergar a uobis. Si tantus pecuniæ contēptus ē: fac illā beneficiū: fac humanitātē: largire paupibus. Potest hoc qd̄ pditurus es: multis succurere: ne fame aut siti: aut nuditate moriantur. Imitate insaniā saltē furorēq; Tuditani: sparge populo diripiēda. Tuditāus Potes & pecuniam effugere: & tñ collocare: quæ saluum est quicquid pluribus profuit. Zenonis aut̄ paria peccata q̄ pbat. Sed omittamus id: qd̄ est ab oibus semper irrifū. Illud satis est ad coercendum sariosi hoīs errorē: quæ inter uitia & morbos misericordiā posuit. Admit nobis affectū: quo rō humanæ uitæ pene oīs continetur. Cum. n. natura hoīs ibecillior sit: q̄ cæterorū aīal iū: quæ uel ad p̄ferendā uim t̄p̄m: uel ad incurfiones a suis corporibus arcēdas: naturalib; munimentis p̄uidencia cælestis armauit. Hoī aut̄ quia nihil istorū datū est accipit p̄ istis oibus miseratiōnis affectum: q̄ plane uocatur humanitas: qua nosmet inuicē tueremur. Nā si hō ad cōspectum alteri; hoīs effera retur: qd̄ facere uidemus aīantes: quarum natura soliuaga est: nulla esset hoīm societas nulla urbiū cōdendarū uel cura uei rō. Sic neq; uita qdem satis tutta: cū cæteris aīalibus exposita esset imbecillitas hoīum: & ipsi inter semetipsos bæluarum moræ sauirēt. Nō minor in aliis dementia. Quid enim dici potest de illo: qui nigram dixit esse niuem q̄ consequens erat ut etiam picem albam esse diceret. Hic est ille qui se iccirco natum

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Xenophanes esse diceret: ut cælū ac solē uideret: qui in terra nihil uidebat sole lucēte; Xenophanes dicentibus mathematicis orbē lunæ duo de uiginti partibus maiorē eē q̄ terrā: stultissimi me credidit. Et q̄ huic leuitati fuit cōsentaneū: dixit intra cōcauum lunæ sinū esse aliam terrā: & ibi aliud genus hoīum simili mō uiuere: quo nos in hac terra uiuimus. Habent igitur illi lunatici hoīes alterā lunā: quæ illis nocturnū lumen exhibeat: sicut hæc exōbet nobis. Et forte hic noster orbis alterius inferioris terræ luna sit. Fuisse Seneca inter stoicos ait: q̄ deliberaret utrū ne soli quoq; suos populos daret inepte. I. q̄ dubitauerit. Quid. n. pderet si dedisset? Sed credo calor deterrebat. ne tantā multitudinē piculo cōmitteret: ne si æstu nimio pissent ipsius culpa euenisse tanta calamitas diceretur.

De antipodibus: quos iō eē finxerūt: q̄a opinati sūt mūdū eē rotūdū. Ca. xxiiii.

Vid illi q̄ eē cōtrarios uestigiis nostris antipodas putāt. Nūqd aliquid loquūt? Aut est quisq̄ tā ineptus: q̄ tradit esse hoīes: quorū uestigia sint supiora q̄ capite? Aut ibi quæ apud nos iacēt uniuersa: pedere fruges & arborēs deorsū uersus crescere: pluuias & niues & grādines sursum uersus cadere in terrā. Et miratur aliquis hortos pensiles iter septē mira narrari: cū philosophi & agros: & maria: & urbes: & montes pensiles faciāt. Huius quoq; erroris aperienda nobis origo est. Nā sp eodē mō fallūtur. Cū. n. falsum aliquid in principio sūperint: uerisimilitudine iucti necesse est eos in ea quæ consequuntur currere. Sic incidūt in multa ridicula: q̄a necesse est falsa eē quæ rebus falsis cōgruunt. Cū aut primis habuerint fidē: qualia sunt ea quæ sequūtur non circūspiciunt: sed defendūt: oī mōicū debeāt prima illa utrūne uera sint an falsa ex cōsequentibus iudicare. Quæ igitur illos ad antipodas rō perduxit. Videbant siderum cursus in occasū meantū. Solē atq; lunā in eandē partem semper occidere: atq; oriri semp ab eadem. Cum aut nō pspicerēt quæ machinatio cursus eorum temperaret: nec quomodo ab occasu ad orientem remeat. Cælum aut ipsum in omnes partes putarent esse deuexum. Quod sic uideri propter immensam latitudinem necesse est. Existimauerunt rotundum esse mundum sicut pilam: & ex motu siderum opinati sunt cælū uoluit sic astra solemq; cū occiderint uolubilitate ipsa mūdī ad ortū referri. Itaq; æthereos orbis fabricati sunt: quasi ad figuram mundi eosq; cælarunt portentosis quibusdam simulacris: quæ astra esse dicerent. Hanc igit cæli rotunditatem illud sequebatur: ut terra in medio sinu eius esset inclusa. Quod si ita esset: terrā ipsam globo similē. Neq; n. fieri posset: ut non esset rotundum: quod rotundo teneretur. Si autem rotunda etiā terra esset: necesse est ut in omnes cæli partes eandem faciem gerat: id est montes erigat: campos tendat: maria consternat. Quod si esset: sequebat illud extremum: ut nulla sit pars terræ quæ non ab hoibus cæterisq; animalibus incolatur. Sic pendulos istos antipodas cæli rotunditas adinuenit. Quod si quæras ab his qui hæc portenta defendunt: quomodo non cadunt omnia in inferiorem illam cæli partem? Hanc respondet rerum esse naturam: ut pondera in medium serant: & ad medium conuexa sint oīa: sicut radios uidemus in rota. Quæ autem leuia sunt ut nebula: sumus: ignis: a medio deferantur: ut cælum putant. Quid dicam de his nescio: qui cum semel aberrauerint: constanter in stulticia perseuerant. & uanis uana defendunt: nisi q̄ eos interdum puto iocī causa philosophari: aut prudentes & scios mendacia defendenda suscipere: quasi ut ingenia sua in malis rebus exerceant uel ostendant. At ego multis argumentis probare possem nullo modo fieri posse: ut cælum terra sit inferius: nisi & liber iam concludendus esset & adhuc aliqua restare: quæ magis sint præsentī operi necessaria: & quoniam singulorū errores percurrere non est unius libri opus: satis sit pauca enarrasse: ex qb̄ possint

**Erratum
primum**

LIBER TERTIVS

qualia sint cætera intelligi.

Quor & quanta prædicenda sunt: & alias necessaria gentiliter philosophantibus: ut philosophiam nullus assequatur aut rarus.

Ca. xxv.

Vnc pauca nobis de philosophia in cõi dicenda sunt: ut confirmata cã peroremus. Sũmus ille noster Platonis imitator existimauit philosophiã nõ esse uulgarem: q; eã non nisi docti hoies assequi possent. Est inquit philosophia paucis contenta iudicibus: multitudinem consulto ipsa fugiens. Non est ergo sapia si ab hominũ cœtu abhorret. Q m̄ igitur sapientia si hoĩ data est: sine ullo discrimine oibus data est: ut nemo sit. pr̄sus: qui eam capere non possit. At illi uirtutem humano generi datã sic amplexantur: ut soli oĩum publico bono frui uelle uideantur: tã inuidi q̄ si uelint de ligare oculos: aut effodere cæteris ne solem uideant. Nam quid est aliud hoibus negare sapiam: q̄ mentibus eorũ uerũ ac diuinũ lumen auferre? Q d' si natura hois sapiã capax est oportuit opifices & rusticos: & mulieres: & oēs deniq; qui humanam formam gerũt doceri ut sapiant populumq; ea oĩ lingua: & conditione: & sexu: & ætate conflari. Maximum itaq; argumentũ est: philosophiam neq; ad sapiam tendere neq; ipsam esse sapientiam: q; mysterium eius barbã celebratur & pallio. Senserunt hoc adeo stoici: qui & seruis & mulieribus philosophandum esse dixerunt. Epicurus quoq; qui rudes oĩum literarum ad philosophiam inuitat. Item Plato qui ciuitatem de sapientibus uoluit cõponere. Gonati qdem sunt illi facere qd' ueritas exhibeat. sed non potuit ultra uerba pcedi. Primum qa multis artibus opus est: ut ad philosophiam possit accedi. Discende literarũ istã cões pp usum legendi: quia in tanta rerũ uarietate nec disci audiendo possunt oĩa nec memoria contineri. Grammaticis quoq; non parum operã dandum est: ut rectam loquendi rationem sciat. Id multos annos auferat necesse est: Nec oratoria quidẽ ignoranda est: ut ea quæ didiceris: proferre atq; eloqui possis. Geometria quoq; ac musica & astrologia necessaria est: q; hæ artes cum philosophia habent aliquam societatem: quæ uniuersa perdiscere neq; sceminae possunt: qbus intra puberes annos officia mox usibus domesticis profutura discenda sunt. Neq; serui quibus per eos annos uel maxime seruiendum est: quibus possunt discere: neq; pauperes. aut opifices: aut rustici: quibus indiem uictus labore est quærendus. Ob eam causam Tullius ait abhorre a multitudine philosophiam. At enim rudes Epicurus accipiet. Quomo do ergo illa quæ de principiis rerum intelligunt: quæ perplexa & inuoluta uix etiam politi homines assequuntur? In rebus igitur obscuritate implicitis: & ingeniorum uarietate cõfusi: & eloquentiam uirorum exquisito sermone fucatis: quis imperito ac rudi locus est? Denique nunq̄ ullas mulieres philosophari docuerunt: præter unam ex omni memoria Themistea. Neq; seruos præter unum Pythagoram: quem male seruientem redemisse ac docuisse tradunt. Enumerant etiam Platonem ac Diogenem: qui tamen serui non fuerunt sed his seruitus euenerat: sunt enim capti. Platonem quidem redemisse Aniceris quidã traditur sestertiis octo. Itaq; infectatus est conuictiis redemptorem Seneca: q; Platõem paruo aestimauerit. Furiosus ut mihi quidem uidetur: q homini fuerit iratus: q; non multam pecuniam perdidit: scilicet aurum appendere debuit tanq̄ pro mortuo Hectore: aut tantum ingerere nummorum: quantum uenditor non poposcit? Ex barbaris uero nullum præter unum Anacharsim scytham: qui philosophiam ne somniasset quidem: nisi & linguam & litteras ante didicisset.

Tullius
auctorThẽistes
Pythago
ras

Quod doctrina cælestis sapientia sola largitur: quam: natura cõis appetit: & qres philosophia nõ inuenit. Et q̄ efficax sit lex dei: & ecclesie sacramenta.

Cap. xxvi.
g iii

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Vod ergo illi postcete natura faciendū eē senserunt. Sed tamē neq; ipsi facere potuerūt; neq; a philosophis fieri posse uiderūt. Sola hoc efficit doctrina caelestis: quae sola sapiētia ē. Illi scilicet psuadere cuiq; potuerūt qui nihil psuadet ēt sibi? Aut cuiusq; cupiditates opprimēt; irā tēpabūt libidinē coercēbūt cū ipsi & cedāt uitiis; & fateātur plus ualere naturā: Dei autē praecepta: q̄a & simplicia & uera sunt quātū ualeāt in aīs hominū: quotidiana expimēta demōstrant. Da mihi uirū: qui sit iracūdu: maledicus: effrenatus: paucissimus dei uerbis: tā placidū q̄ ouē reddā. Da cupidū. auarū: tenacē. Iam tibi eū liberalē dabo: & pecuniā suā propriis manibus largientē. Da timidum doloris ac mortis. Iam cruces & ignes: & pericula: & taurū cōtemnet. Da libidinosum: adulterū: ganeonē. Iam sobriū. castum: continentē uidebis. Da crudelem & sāguinis appetentē. Iam in ueram clāmentīā furor ille mutabitur. Da iniustū insipientē peccatorē cōtinuo & æquus & prudēs & innocēs erit. Vno enī lauacro malitia oīs abolebitur. Tanta diuinae sapientiae uis est: ut in hominis pectus infusa: matrē delictorū stultitiā uno simul impetu expellat. Ad quod efficiendū: nō mercede: nō libris: nō lucubrationibus opus est: Gratis ista fiunt: facile: cito: mō pateant aures: & pectus sapientiam sitiat. Nemo uereatur: nos aquā nō uendimus: nec solē mercede praestamus: Dei fons uberrimus atq; plenissimus patet cunctis: & hoc caeleste lumen uniuersis oritur: quicūq; oculos habēt. Num quis hāc philosophorū aut unq; praestitit: aut praestare si uelit potest? Qui cū aetates suas in studio philosophiae cōterāt: neq; aliū quenq; neq; se ipsos si natura paululū obstitit: possunt facere meliores: Itaq; sapiētia eorū ut plurimū efficiat: nō excidit uitia: sed abscondit. Pauca uero dei praecepta sic totū hominē imutant & exposito uetere nouum redunt: ut non cognoscas eundem esse.

Quod philosophi saepe recte praecipunt & interdū uident uerū. Et quare nō sit eis credendum: in quo solo nitatur cōditio naturae. Cap. xxvii.

Vid ergo: Nihil ne illi simile praecipit: Immo p̄ multa: & ad uerū frequenter accedūt. Sed nihil ponderis habēt illa p̄cepta: quia sunt hūana: & auctoritate maiori id est diuina illa carēt. Nemo igitur credit q̄a tā se hoīem putat eēq; audit q̄ est ille qui praecipit. Praeterea nihil apud eos certi est: nihil qd a sciētia ueniat. Sed cū oīa cōiecturis agātur: multa etiā diuersa & uaria p̄ferantur: stultissimi est hominis praecipit eorū uelle parere quae utrū uera sint an falsa dubitabit. Et ideo nemo parat q̄a nemo uult ad incertū laborare. Virtutē esse stoici aiunt quae sola efficiat uitā beatā. Nihil pōt uerius dici. Sed qd si cruciaberis aut dolore afficietur: Poterit ne quisq; inter carnifices beatus eē? Immo uero illatus corpori dolor materia uirtutis est. Itaq; ne in tormentis qdē miser est. Epicurus multo fortius sapiēs inquit semp beatus est: & uel inclusus in Phalaridis tauro hāc uocē emittet: Suaue est & nihil curō: quis eū nō irriserit? Maxime q̄ hō uoluptarius p̄sonā sibi uiri fortis imposuit & quidē supra modū. Nū enī fieri pōt: ut quisq; cruciatus corporis pro uoluptatibus ducat. cū satis sit ad officiū uirtutis implendū p̄ferre ac sustinere. Quid dicitis stoici? Quid tu Epicure? Beatus ē sapiēs ēt cū torquetur. Si p̄pter gloriā: patiētia nō fructur. In tormentis enī fortasse morietur: Si p̄pter memoriā: aut nō sentiet si occidūt animā: aut si sentiet: nihil ex ea cōsequetur. Quis ergo alius fructus est in uirtute? Quae beatitudo uitae: ut a quo animo moriat? Bonum mihi assertis unius horae aut fortasse momētis: p̄pter qd nō expediat in tota uita miseris & laboribus confisci. Quantum autem temporis mors occupat: quae cū uenit utrum a quo animo an iniquo eā subieris iam nihil refert. Ita sit ut nihil aliud ex uirtute captetur nisi gloria. Sed hāc aut superuacua & breuis est aut prauis hominū iudici

ciis non sequetur. Nullus igitur ex uirtute fructus est: ubi uirtus mortalis est & caduca. Itaque quae hae locuti sunt: unbram quandam uirtutis uiderunt: ipsam uirtutem non uiderunt. Deflexi enim fuerunt in terram: nec uultus suos in altum erigebant: ut eam possent intueri: quae se se caeli religionibus ostendebat. Haec causa est cur praecipit eorum nullus obtineret: quoniam aut ad uitia erudiunt: si uoluptatem defendunt: aut si uirtutem asserunt: neque peccato poenae minatur nisi solus turpitudinis neque uirtuti ullum praemium pollicetur: nisi solus honestatis & laudis: cum dicant non propter aliud: sed propter seipsam expetendam esse uirtutem. Beatus est igitur sapiens in tormentis sed cum torquetur profunde: pro iustitia: pro deo illa patientia doloris beatissimum facit. Est enim deus qui solus potest honorare uirtutem: cuius merces immortalitas sola est: quam qui non appetunt: nec religionem timent: cui aeterna subiacet uita. Profecto neque uirtutis uim sciunt: cuius praemium ignorat in caelum spectant quod ipsi se facere putant cum res non inuestigabiles quaerunt quia ratio in caelum spectandi nulla alia est nisi aut religionem suscipere: aut hanc aiam suam immortalem esse credere. Quisquis enim aut deum colendum esse intelligit: aut immortalitatis spe sibi propositam habet: mens eius in caelo est. Et licet id non aspiciat oculis: aiam tamen lumine aspicit. Qui autem religionem non suscipiunt: terreni sunt: quia religionem de caelo est. Et qui aiam putant cum corpore interire: aequae in terram spectant quia ultra corpus quod est terra nihil amplius uident: quod sit immortale. Nihil igitur prodest hominem esse fictum: ut recto corpore spectet in caelum: nisi erecta mente deum cernat: & cogitatio eius in spe uitae perpetuae tota uersetur.

Quod fortuna nihil est: quam philosophi non modo dea: sed deum metuntur. Et quomodo hunc errorem daemones imiserint eis: qui deum nesciebant: aut contenebant. Cap. xxviii.

Va propter nihil aliud est in uita: quo ratio: quo conditio nostra nitatur: nisi dei qui nos genuit agnitio: & religiosus ac pius cultus. Unde quoniam philosophi ab errauerunt: sapientes utique non fuerunt. Quae fuerunt illi quidem sapientia: sed quia non rite quaerebant: prolapsi sunt longius: & in maximos errores inciderunt: ut etiam communi sapientiam non tenerent. Non enim tantum religionem asserere uoluerunt: uerum etiam sustulerunt: dum specie uirtutis falsam inducunt: conantur aios omni metu liberare: quae religionis euersio naturae nomen inuenit. Illi enim cum aut ignorarent a quo esset effectus mundus: aut persuadere uellent nihil esse diuinae mentis perfectum: naturam esse dixerunt rerum omnium matrem: quasi dicerent omnia sua sponte esse nata quo uerbo plane imprudenter suam contentur. Natura enim remota prouidentia & potestate diuina prorsus nihil est. Quod si deum naturam uocant: quae peruersitas est naturam potius quam deum nominare. Si autem natura ratio est uel necessitas uel conditio nascendi non est per seipsum sensibilis: quia necesse est mentem esse diuinam: quae sua prouidentia nascendi principium rebus omnibus praebet. Aut si natura est caelum atque terra: & omne quod natum est non est dei natura sed dei opus. Non dissimili errore credunt esse fortunam: quasi deam quandam res humanas uariis casibus illudentem: quia nesciunt unde sibi bona & mala eueniant: Cum hac se compositos ad praeliandum putant nec ullam tamen rationem reddunt a quo & quam ob causam: sed tantum cum fortuna se digladiari monumentis omnibus gloriantur. Iam quicumque alios consolati sunt ob interitum amissionemque carorum: fortunae nomen acerrimis accusationibus prosciderunt nec omnino ulla eorum disputatio de uirtute est: in qua non fortuna uexetur. M. T.
Tullius in sua consolatione pugnas se semper contra fortunam loquitur: eamque a se esse superatam cum fortiter inimicorum impetus retulisset: nec tamen quidem se ab ea fractum: cum domo pulsus patria caruit. Tum autem cum amiserit carissimam filiam: uictum se a fortuna turpiter confitetur. Credo inquit & manum tollo: Quid hoc homine miserius: quae sic iam

DIVINARVM INSTITVTIONVM

ceat Insuper inquit: Sed q̄ p̄fiter se esse sapientē. Quid ergo sibi uult assūptio noīis
 Quid est contēptus ille rerū; qui magnificis uerbis prætenditur? Quid dispar cæteris
 habitus? Aut cur oīo præcepta sapiæ dantur; si nemo q̄ sapiat adhuc inuentus est? Et q̄
 q̄ nobis inuidiā facit; quia philosophos negamus esse sapientes cū ipsi nec scire q̄c̄q̄ nec
 sapere fateantur. Nā si q̄n̄ ita defecerint: ut ne effingere q̄dem quicq̄ possint: quid faci-
 unt in rebus cæteris. Tū uero ignoratiæ admonentur: & quasi furibundi exiliunt: & ex
 anaxago- clament se cæcos esse & excordes. Anaxagoras p̄nunciat circumfusa esse tenebris oīa.
 ras Empedocles angustas esse sensuū semitas quæritur: tanq̄ illi ad cogitandū rheda a qua
 Empedo- drigis opus esset. Democritus quasi in puteo quodā sic alto ut fūdus sit nullus ueritatē
 cles iacere demersam: nimirū stultæ ut cætera. Nō. n. tanq̄ i puteo demersa est ueritas: quo
 Democri- uel descendere uel ēt cadere illi licebat. Sed tanq̄ in summo mōtis excelsi uerte: uel poti⁹
 tus in cælo: qd̄ est ueritas in ū. Quid. n. est cur eā potius in imū dep̄sā diceret q̄ in sumū le-
 uatā: nisi forte mētē quoq̄ i pedib⁹ aut i imis calcibus constituere malebat: potius q̄ in
 i pectore aut icapite? Adeo remotissimi fuerunt ab eā ueritate: ut eos ne status quidem
 sui corporis admoneret: ueritatē in summo illis esse quærendā. Ex hac desperatiōe con-
 fessio illa Socratis nata est: qua se nihil scire dixit: nisi hoc unū: q̄ nihil sciat. Hinc aca-
 demiciæ disciplina manauit: si tñ disciplina dici pōt: in qua ignoratio & discitur: & docet
 Sed ne illi q̄dem qui sciam sibi assūpserunt: idipsū qd̄ se scire putabant: constanter de-
 fendere potuerūt. Qui qm̄ ratio illis nō quadrabat: p̄ ignorantiam rerum diuinarū: tā
 uariū: tā incerti fuerūt: sibiq̄ sæpe cōtraria differētes: ut qd̄ sentirent: qd̄ uellent: satis sta-
 tuere ac diiudicare nō poss. Quid igitur pugnes aduersus hoīes eos: q̄ suo sibi gladio
 perant? Quid labores ut eos destruas: quos sua ipsos destruit atq̄ afficit oīo? Aristote-
 les inq̄t Cicero ueteres philosophos accusant eos ait aut gloriosos aut stultissimos fuis-
 se. q̄ existimassent philosophiā suis ingeniis esse p̄fectam. Sed se uidere q̄ paucis annis
 magna accessio facta ēt: breuī tpe philosophiā plane absolutā fore. Qd̄ igit̄ fuit illud
 tps̄: quo inore: qm̄ ē: aut a quibus absoluta? Nā q̄ ait stultissimos fuisse q̄ putassent igeni-
 is suis p̄fectā esse sapiam uerū est. Sed ne ipse q̄dem satis prudenter: q̄ aut a ueteribus
 cceptam: aut a nouis auctā: aut mox a posterioribus p̄fectū iri putauit. Nunq̄. n. potest
 inuestigari: quod non p̄ uiam suam quæritur.

ARISTO.

Item repetitio de fortuna: & natura & definitione eius. Ca. xxix.

Ed repetamus id qd̄ omissimus. Fortuna ergo per se nihil est: nec sic hñdum
 s est: tanq̄ sit in aliquo sensus. Siquidem fortuna est accidentiū rerū subitus atq̄
 inopinatus euentus. Verum philosophi ne aliquando non errent: in re resulta-
 uolunt esse sapientes: qui fortunæ sexum mutant: eam non deam sicut uulgus: sed de-
 um esse dicunt. Eundem tamen interdum naturam: interdum fortunam uocant. Quid
 multa inquit idem Cicero. efficiat inopinata nobis pp̄ obscuritatem ignoratiōemque
 causarum. Cum igitur causas ignorent: pp̄ quas fiat aliquid: & ipsum qui faciat: igno-
 rent necesse est. Idem in ope ualde serio: in quo præcepta uitæ deprompta ex philoso-
 phia filio dabit. Magnam inquit esse fortunæ uim in utrāq̄ partem quis nesciat? Nam
 & cum prosp̄o flatu eius utimur: ad exitus puenimus optatos: & cum restauerit affligi-
 mur. Primum qui negat sciri posse quicq̄: sic hoc dixit tanq̄ & ipse & omnes sciat: Dein
 de qui etiam quæ clara sunt dubia conantur efficere: hoc putauit esse clarum: qd̄ illa eē
 debuit uel maximum dubiū: nā sapienti oīo falsum est. Quis inq̄t nescit? Ego uero ne-
 scio. Doceat me (si pōt) quæ sit illa uis: q̄ flatus iste: & q̄ restatus. Turpe igit̄ est hoīem
 ingeniosū dicerē: qd̄ si neges p̄bare non possit. Postremo q̄ is qui dicit assensus esse re-

LIBER TERTIVS

tinendos q̄ stulti sit hoīs rebus incognitis temere Assentire. Is inq̄ plane vulgi & impi-
 torū opinionibus credidit: qui fortunam putant esse quæ hoībus tribuat bona & mala:
 Nam simulacrū eius cū copīa & gubernaculo fingunt: tanq̄ hæc opes tribuat: & hūana
 rum rerū regimen obtineat. Cui opinionī & Virgilius assensit: q̄ fortunam oīpotentem
 uocat. Et historicus qui ait. Sed p̄fecto fortuna in oīre dñatur. Quid ergo cæteris diīs
 loci sup̄est? Cur non aut ipsa regnare dicitur: si plus pōt: aut sola colitur: si oīa uel si tm̄
 mala imittit? Aliquid causæ p̄ferant cur si dea sit: hoībus inuideat: eosq̄ p̄diū occupiat: cū
 ab his religiose colatur. Cur æquior sit malis: iniquior aut bonis? Cur insidietur: affligat
 decipiat & exterminet? Quis illam generis hoīum uexatricē constituit p̄petuam? Cur
 deniq̄ tam malam sortita si p̄tatem: ut res cunctas ex libidine magis q̄ ex uero celebret
 obscuretq̄. Hæc inq̄ philosophos inquirere oportuit: potius q̄ temere innocentē accu-
 sare fortunam: quæ et si sit quæ nihil tm̄ afferri ab his pōt: cum hoībus tam inimica sit:
 q̄ putatur. Itaq̄ ille oēs orationes quibus iniquitatē fortunæ l̄erant: suasq̄ uirtutes
 contra fortunam sup̄bissime iactant: nihil aliud sunt q̄ deliramenta inconsideratæ leui-
 tatis. Quare nō inuideant nobis: q̄bus apuit ueritatem deus: qui sicut scimus nihil esse
 fortunam: ita scimus esse prauū ac subdolum sp̄m: qui sit inimicus bonis hostisq̄ iusti-
 tiz: qui contraria faciat q̄ deus: cuius inuidiæ cām in secundo libro explicauimus. Hic
 ergo insidietur uniuersis: sed eos qui nesciunt deum errore impedit: stultitia obruit: tene-
 bris circumfudit: nequis possit ad diuini noīs puenire notitiam: in quo uno & sapientia
 continetur & uita p̄petua. Eos aut qui deum sciunt dolis & astutia aggreditur: ut cu-
 piditate ac libidine irratiat: aut peccati blandimentis deprauatos impellat ad mortem:
 uel si dolo nihil p̄fecerit: uolentia deiicere conatur. Idcirco. n. in primordiis transgressi
 onis non statim ad p̄nam detrusus a deo est ut hoīem malitia sua exerceat ad uirtutem
 quæ nisi agitur: nisi assidua uexatione roboretur: non pōt esse p̄fecta. Siquidē uirtus ē p̄-
 ferādorū malorū fortis ac inuicta patientia. Ex quo sit: ut uirtus nulla sit: si aduersarius
 desit. Huius itaq̄ p̄tatis cū uī sentiret uirtuti expugnātē nomē ignoraret fortūæ
 uocabulū sibi sane finxerūt. Q̄ d̄ q̄ lōge a sapia sit remotū: declarat Iuuenalis his uersib⁹.
 Nullū numē abest si sit prudētia: sed nos — Te facimus fortuna deā. cæloq̄ locamus.
 Stultitia igiē & error & cæcitas: & (ut Cicero ait) ignoratio rerū atq̄ causarum: naturæ
 ac fortune noīa idaxit. Sed ut aduersariū suum nesciūt: sic nec uirtutē quidem sciunt: cui-
 ius scientia ab aduersarii notione descendit: Quæ sic coniuncta est cū sapia: uel (ut ipsi
 aiunt) eadem ipsa sapia est: ignorēt necesse est in quibus rebus sita sit. Nemo. n. pōt ue-
 ris armis instrui: si hostem contra quem fuerit armandus: ignorat. Nec aduersariū uin-
 cere: qui in dimicando non hostem uerū: sed umbram petit. Prosterneatur. n. qui in alio
 intentus uentus uenientē uitalibus suis ictū: nec p̄uiderit ante nec caruerit.

Epilogus quo docet quō transeundū sit a uanitate philosophorū recedentibus & ad
 uerā sapiam aspirantibus. s. ad uerbū dei: in quo solo ueritas inuenitur: & uirtus: & bea-
 titudo: & ad eis quæ dicta sunt: ad dicenda transitū facit. Ca. xxx.

O cui quantū mea mediocritas: tulit lōge deuiū philosophos itera ueritatē te-
 nuisse. Sentio tamen q̄ multa præterierim: quia nō erat mihi pp̄ria cōtra phi-
 losophos disputatio. Sec huc necessario diuertēdū fuit: ut oñderē tot & tanta
 ingenia in rebus fallis esse cōsumpta: ne qs forte a prauis religionibus exclusus: ad eos
 se cōferre uellet: tanq̄ certi aliqs repturus. Vna igitur spes hoīum: una salus in hac de cōtri-
 na quā defendimus: posita est. Omnis sapia homis in hoc uno est: ut deum cognoscat
 & colat. Hoc nostrum dogma: hæc sententia est. Quanta itaq̄ uoce possum testificor

Virgilius

Iuuenalis

DIVINARVM INSTITVTIONVM

proclamo: denūcio. Hoc ē illud qđ philosophi oēs in tota sua uita quæsierunt: nec unq̄
tñ inuestigare: cōprehendere: tenere ualuerūt: q̄a aut prauā religionē tenuerūt: aut to
tam penitus sustulerūt. Facebant igitur illi oēs q̄ humanā uitā nō instruūt: sed turbant
Quid. n. docēt: Q uē instruūt: q̄ seiplos nō instruxerunt: Q uē sanare agroti: Q uē re
gere cæci possunt: Huc ergo nos oēs q̄bus est cura sapiæ cōferamus. An expectabim⁹
donec Socrates aliquid sciat: aut Anaxagoras lumen in tenebris iueniat: aut Democri
tus ueritatem de puteo extrahat: aut Empedocles dilatet ai sui semitas: aut Archesilas
& Carneades uideant: sentiant: præcipiant: Ecce uox de cælo ueritatem docens & ne
bis sole ipso clarius lumen oñdens. Quid nobis iniq̄ sum⁹ & sapiam suscipe cūctamur
quam docti hoies contritis in quærendo ætatibus suis: unq̄ reperire potuerunt. Qui
uult sapiens ac beatus esse: audiat dei uocē: discat iustitiā: sacramentum natiuitatis: suæ
norit: humana cōtemnat: diuina uiscipiat: ut summū illud bonū ad quod natus est pos
sit adipisci. Dissolutis religiōibus uniuersis & oibus quæcunq̄ in earū defensionem dici
uel solebāt uel poterāt refutatis: deinde cōiuctis philosophiæ disciplinis: ad uerā religio
nem sapiamq̄ ueniendū est: qm̄ est (ut docebo) utrūq̄ cōiūctū: ut eā uel argumentis
uel exēplis: uel idōeis testibus asseramus. Et stultitiā quā nobis isti deorū cultores obie
ctare nō desinūt: ut nullā penes nos: sic totā penes ipsos eē doceamus. Et q̄q̄ prioribus
libris cū falsas arguerē religiōes: & hic cū falsā sapiam tollerē: ubi ueritas sit ostēderim
plani⁹ tamen quæ religio & quæ sapia uera sit: liber pximus indicabit.

Lactantii Firmiani de institutionibus diuinis libri quarti præfatio.

Quomodo unius sæculi error in omnem sit transfusus ætate & orbē occupauerit.
Et Græ ia post gloriam septem sapientem studio pquirendæ ueritatis exarserit: & sta
diosi eius se maluerit philosophos q̄ sapientes appellari. Ca. primum.

Ogitanti mihi & cū aīo meo sæpe reputati priorem illū generis huma
ni statum: & mirū pariter & idignū uideri solet: q̄ uni⁹ sæculi stulticia
religiōes uarias suscipientis: deosq̄ multos esse credentis: in tantā sub
C to ignoracionem sui uentū est: ut ablata ex oculis ueritate: neq̄ religio
ueri dei: neq̄ hūanitatē rō teneretur: hoibus nō in cælo sūmū quærenti
bus: sed in terra. Quam ob cām pfecto sæculorum ueterū mutata sælicitas est. Cœpe
runt. n. relicto parente & constitutore oīum deorū: insensibilia digitorum suorum sigmē
ta uenerari: quæ priuatas qđ fecerit: qđ malorum attulerit: res ipā declarat: a uersa nāq̄
a summo bono qđ ideo beatum & sempiternum est: quia uideri: angī: cōprehendi nō
pōt: & a uirtutibus ei bono cōgruentibus quæ sūt æquæ immortales: ad hos corruptos
& fragiles deos lapsi & studentes his rebus q̄bus solū corpus ornatur: alitur mortē sibi
ppetuam cū diis & cū bonis corpilibus quæsierūt: q̄a mortē corp⁹ oē subiectū est. Inse
cuta ē igit̄ hūmōi religiōis iniustitiā & impietas sicuti fuerat necesse: Desierūt. n. uult⁹ su
os in cælū tollere: sed deorsū mentes hoīum depressæ terrenis ut religiōibus: sic et bōis
ihæ rebāt: secutū est dissidiū generis hūani: & fraus & nefas oēs: quia spretis sempiternis
atq̄ incorruptis bonis: quæ sola debent ab hoīe cōcupisci: temporalia & breuia maluerūt
maiorq̄ ad malum hoibus fides fuit: qui prauum recto quia præsentius fuerat: prætu
lerunt Sic humanam uitam prioribus sæculis i clarissima luce uersatam caligo & tene
bræ cōpræhenderūt. Et q̄ huic prauitati cōgruens erat: postq̄ sapientia sublata est: tū
demum sibi hoies sapientum nomen uedicare cœperunt. Tū aut nemo sapiens uoca
batur: cū oemes erant. Vtinamq̄ nomen illud publicū aliqñ quis ad paucos redactum
tum uim suam retineret. Posset enim fortasse pauci illi uel ingenio uel auctoritate: uel